

אימהות ואבות עם מוגבלויות בהליכי אימוץ כפוי של ילדיהם וילדותיהם: ההצטלבות בין מגדר, מוגבלות ומעמד חברתי-כלכלי

שירה רזנברג-לביא¹ וענת הרבסט-דבי²

המאמר בוחן את תפיסותיהם של שופטים³ ואנשי מקצוע (פסיכולוגים, פסיכיאטרים ועובדים סוציאליים) בנוגע ליכולת ההורית של אנשים עם מוגבלות במקרים של אימוץ בכפייה. המאמר מבקש למלא את הפער הקיים בספרות בדבר הצטלבויות של מגדר, מוגבלות ומעמד חברתי-כלכלי במפגש עם מערכת הרווחה. במחקר נעשה ניתוח נרטיבי-פרשני של פסיקות בתי המשפט על אימוץ כפוי – כלומר אימוץ לא הסכמת ההורים, ביוזמת השירות למען הילד – של ילדים עם מוגבלות. ניתחנו החלטות שהתקבלו בכל בתי המשפט על ערכאותיהם השונות (משפחה, מחוזי ועליון), מאז חקיקת חוק האימוץ בשנת 1960 ועד 2017. הממצאים מצביעים על מגוון רחב ומורכב של תפיסות בנוגע להורים עם מוגבלות, כולל דאגות בדבר הסיכון הפוטנציאלי לרווחתו הפיזית והנפשית של הילד. לעיתים האימוץ משמש מכשיר למחיקת הגנאלוגיה של המוגבלות. השופטים ואנשי המקצוע אינם מודעים תמיד לקשיים העומדים בפני הורים עם מוגבלות שאין להם משאבים וגישה לתמיכה ולשירותי טיפול הורי. בתי המשפט מבקרים לעיתים את מערכות הרווחה על חוסר התמיכה בהורים, מה שמצביע על הצורך במערכת תמיכה טובה יותר.

מילות מפתח: אימוץ כפוי, מוגבלות, תפיסות של שופטים ואנשי מקצועות טיפול, מערכת הרווחה, הצטלבויות

1 דוקטור, הפקולטה למדעי הרוח והחברה, הקריה האקדמית אונו <https://orcid.org/0000-0002-3416-0403>
2 פרופסור, התוכנית ללימודי מגדר, אוניברסיטת בר-אילן <https://orcid.org/0000-0003-2365-9724>
3 מטעמי נוחות ולשם מניעת כפל לשון, המאמר נכתב בלשון זכר. עם זאת, כל הנאמר בו מתייחס כמובן לנשים ולגברים כאחד.

תקציר לקהל הרחב

המאמר בוחן את הדרך שבה שופטים ואנשי מקצוע (כמו פסיכולוגים, פסיכיאטרים ועובדים סוציאליים) מתייחסים להורים עם מוגבלות בקבלם החלטה על מסירת ילד לאימוץ בכפייה, כלומר בלי הסכמת ההורים. מטרת המחקר היתה להבין אם ואיך מוגבלות של הורה משפיעה על ההחלטות של מערכות המשפט והרווחה, ואילו תפיסות עומדות מאחורי ההחלטות הללו. החוק בישראל אינו קובע שמוגבלות היא סיבה למסירת ילד לאימוץ, אבל בפועל נראה שהיא נתפסת ככזו. הורים עם מוגבלות נתפסים לעיתים קרובות כלא מתאימים לגדל ילדים, גם אם לא ניתנה להם תמיכה מספקת מהמדינה או מהרשויות. חלק מהמקרים המתוארים במאמר מראים שהורים שנאבקו לשמור על קשר עם ילדיהם נדחו בטענות שונות, שלעיתים לא היו מבוססות על עובדות ברורות או על חוות דעת מקצועיות מהימנות. המאמר מצביע גם על כך שנשים עם מוגבלות נתקלות ביחס שיפוטי חמור יותר, בין היתר בגלל ציפיות חברתיות מהאימהות, ושאלות עם מוגבלות כמעט שאינם נבחנים בנפרד מהאימהות. הממצאים מעלים שאלות בדבר שוויון זכויות הורים, והדרכים לתמוך טוב יותר בהורים עם מוגבלויות ולא למהר להרחיק מהם את ילדיהם. מסקנת המאמר היא שיש צורך בשינוי גישה מערכתי: במקום לראות במוגבלות מגבלה הורית אוטומטית, יש לבחון כל מקרה לגופו ולספק להורים עם מוגבלות את התמיכה, ההתאמות והסיוע הדרושים להם. רק כך אפשר להבטיח שגם להורים אלו תהיה הזדמנות אמיתית להיות הורים, ושתתקיים הגנה על זכויות האדם תוך שמירה על טובת הילד.

מבוא

במדינות רבות, לרבות ישראל, הורים עם מוגבלות מתמודדים עם אתגרים ניכרים בשימור ההורות, ולעיתים קרובות אף עם סיכון ממשי לאובדן זכויותיהם כהורים. מחקרים בין-לאומיים מצביעים על כך ששיעור גבוה במיוחד של הורים עם מוגבלויות – בין 40% ל-80% – מאבדים את המשמורת על ילדיהם, לרבות באמצעות אימוץ כפוי, קרי, אימוץ ללא הסכמתם ביוזמת השירות למען הילד (Flynn & Arstein-Kerslake, 2017; Lightfoot et al., 2010). תופעה זו משקפת הטיות מוסדיות ותרבותיות, ומעוררת שאלות אתיות ומשפטיות באשר למימוש זכויות האדם של הורים עם מוגבלויות (Powell, 2023). מקרים שבהם הורים עם מוגבלות שכלית נחשבים מראש לבלתי כשירים, ללא הערכה פרטנית, או כאשר מוגבלות פיזית מתפרשת באופן אוטומטי כהיעדר יכולת הורית, מדגימים את האופן שבו הנחות סטראוטיפיות עלולות להוביל לפגיעה בזכות להורות – ובכך לעורר שאלות מוסריות ואתיות עמוקות בנוגע להוגנות, צדק, ואי הפליה במערכות הרווחה והמשפט.

החקיקה המרכזית המסדירה את הליכי האימוץ בישראל היא חוק אימוץ ילדים, התשמ"א-1981. החוק קובע את התנאים שבהם ניתן להכריז ילד כבר-אימוץ, לרבות אימוץ ללא הסכמת ההורים – תהליך המכונה "אימוץ כפוי". סעיף 13(7) לחוק מצייין כי ניתן להכריז על ילד בר-אימוץ כאשר ההורה אינו מסוגל לטפל בו כראוי, ואין סיכוי שהמצב ישתנה בעתיד

הנראה לעין – גם אם תוצע לו תמיכה כלכלית או טיפולית סבירה. עם זאת, אין בחוק התייחסות מפורשת למוגבלות של הורה כעילה לאימוץ. בפועל, ממצאים אמפיריים מצביעים על כך שמוגבלות משמשת לעיתים קרובות בסיס לקביעה של "אי מסוגלות הורית", למרות היעדר עיגון ישיר לכך בחוק (רוטלר ואפרתי, 2021; Ben-David, 2021). בישראל, בשנים 2017–2023 נמסרו מדי שנה לאימוץ ללא הסכמת הוריהם כמה עשרות ילדים, בין 42 ל-75. כמו במדינות אחרות, אימוץ כפוי הוא צעד קיצוני הנתפס כאחרון במדרג ההתערבות, אך בפועל הוא מיושם לעיתים בתדירות גבוהה ובאופן המעלה חשש להיעדר שיקול דעת מספק באשר להתחשבות בצרכים המיוחדים של הורים עם מוגבלות, ובאפשרויות התמיכה בהם. אמות המידה שלאורן מערכת הרווחה ובתי המשפט נוטים לפרש הורות נורמטיבית מחמירות עם הורים הנתפסים כ"שונים", במיוחד כשמוגבלותם מצטלבת עם מגדר ומעמד חברתי-כלכלי נמוך (Abramovitz, 2006; Bailey & Mobley, 2019; Strier & Perez-Vaisvidovsky, 2021).

מחקרים בין-לאומיים מצביעים על כך שהורים עם מוגבלות, במיוחד מוגבלות שכלית או נפשית, נמצאים בסיכון גבוה מאוד לאובדן זכויותיהם ההוריות. בארצות הברית, מחקרים מצאו כי שיעור ההוצאה של ילדים וילדות מהוריהם באופן כפוי עקב מוגבלות הורית עשוי להגיע עד ל-80%. רק 8.1% מההורים עם מוגבלות שכלית קיבלו תמיכה במטרה לשמר את שלמות המשפחה תוך הגנה על הילדים, לעומת 21.9% מהמשפחות שבהן ההורים לא התמודדו עם מוגבלות (DeZelar & Lightfoot, 2018; Slayter & Jensen, 2019).

למרות החשיבות ההולכת וגדלה של הנושא בשיח הבין-לאומי, חסר מחקר אמפירי על תפיסתם של שופטים ואנשי מקצוע את ההורות של אנשים עם מוגבלות במסגרת הליכי אימוץ כפוי. בישראל, אין כיום נתונים רשמיים ועדכניים על שיעורי האימוץ הכפוי של ילדים להורים עם מוגבלות, אך ידוע כי יש נטייה להפקיע את הזכויות של ההורים עם המוגבלויות כלפי ילדיהם כאשר מתעורר חשש שהורותם נמצאת בקונפליקט עם טובת הילד (רוטלר ואפרתי, 2021).

לאור האמור לעיל, יש במאמר זה תרומה תאורטית ואמפירית: מבחינה תאורטית הוא עונה על הפער הקיים בספרות המחקר וחושף את האופן שבו קטגוריות של מגדר, מוגבלות ומעמד משפיעות על הגדרת ההורות הראויה בעיני מערכת המשפט. מבחינה אמפירית הוא מעורר דיון באשר לגבולות ההתערבות של המדינה בזכויות הוריות, ומדגיש את החשיבות שבפיתוח מדיניות תמיכה המותאמת להורים עם מוגבלות, מתוך ראייה נרחבת וכוללנית של טובת הילד.

הורים עם מוגבלות עלולים למצוא את עצמם מתמודדים עם קשיים גדולים בשל התמיכה המוגבלת, אם בכלל, ממערכות רווחה, וההתערבות האינטנסיבית במשפחתם מצד עובדים סוציאליים ואנשי מקצועות הבריאות, שאינם מצוידים דיים בהכשרה ובידע על הורות עם מוגבלות (Powell & Albert, 2021).

המחקר הנוכחי מתמקד בבחינת החלטות שיפוטיות בישראל הנוגעות לאימוץ כפוי של ילדים להורים עם מוגבלויות. שאלת המחקר היא אפוא זו: כיצד תפיסות מגדריות המצטלבות עם

פגיעויות כמו מוגבלות ומעמד חברתי-כלכלי נמוך באות לידי ביטוי בשיפוט של הורים עם מוגבלות בהליכי אימוץ ללא הסכמתם? נקודת המוצא התאורטית שלנו היא שהאימהות והאבהות מובנות חברתית על ידי מוסדות החברה, המדיניות והתרבות (Abramovitz, 2006; Christopher, 2012; Strier & Perez-Vaisvidovsky, 2021). בתי המשפט, מומחים מתחום הבריאות ועובדים סוציאליים הם חלק מהבניה זו. לטענתנו, הורות נחשבת לראויה או לבלתי ראויה בהתאם למשמעויות שונות הנסמכות על מגדר, בריאות ומעמד חברתי-כלכלי.

ההקשר החברתי-משפטי בישראל

מאז שנות ה-90 חלו שינויים במערכת המשפטית: הקמת בתי המשפט לענייני משפחה בשנת 1995 (מכוח חוק בית המשפט לענייני משפחה, התשנ"ה-1995) העבירה את סמכות הדיון בתיקי אימוץ מבתי משפט השלום לערכאה ייחודית זו. עם זאת, ערעורים על החלטות בית המשפט לענייני משפחה ממשיכים להגיע לבתי המשפט המחוזיים ולבית המשפט העליון. בהיבט החקיקתי, אף שחוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות, התשנ"ח-1998, נועד להבטיח שוויון מלא, אין בו סעיף המתייחס במפורש לזכות להורות. ישראל חתומה על האמנה הבין-לאומית בדבר זכויות אנשים עם מוגבלות (CRPD), אשר סעיף 23 בה מדגיש את זכותם של אנשים עם מוגבלות להקים משפחה ולגדל ילדים. עם זאת, יישום עקרונות אלו בדין הישראלי אינו עקבי, ופסיקות רבות אינן מתייחסות כלל לאמנה או לעקרונותיה (רטר, 2019; Shpigelman & Karlinski Argi, 2024).

בתהליך האבחון של התפקוד ההורי מעורבת שורה של בעלי תפקידים: עובדים סוציאליים, פסיכולוגים, פסיכיאטרים ורופאים. הם אחראים לאבחן את מסוגלותו ההורית של ההורה ולהמליץ לבית המשפט אם יש הצדקה להכרזה על הילד כבר-אימוץ. לעיתים יש מחלוקות בין אנשי המקצוע – למשל, בין חוות הדעת הפסיכיאטרית לחוות הדעת הפסיכולוגית – אך החוק אינו קובע מנגנון מוסדר לפתרון, ובית המשפט הוא שמחליט איזו חוות דעת להעדיף (Ben-David & Enosh, 2021). שיקול הדעת של השופט עשוי להיות מושפע מתפיסות סובייקטיביות או מנורמות חברתיות-תרבותיות מגדריות הנוגעות להורות "ראויה" (Gur & Stein, 2020).

בישראל, ההליך להכרזה על קטין בר-אימוץ נפתח בהגשת בקשה לבית המשפט על ידי המדינה. תפקידו של בית המשפט לבחון ולקבוע אם ההורה אינו מסוגל לטפל בילד כראוי בשל התנהגותו או מצבו, ואם אין סיכוי שמצב זה ישתנה בעתיד הנראה לעין גם אם יקבל סיוע כלכלי וטיפול סביר (חוק אימוץ ילדים, התשמ"א-1981, סעיף 13(7)). החלטה על אימוץ כפוי מביאה להוצאת הילד מבית ההורים על ידי רשויות הרווחה ולהעברתו למשמורת של משפחה שנועדה לאמץ אותו. מהשלב הזה ואילך, ההורים והילד לא ייפגשו, אלא בהוראת בית המשפט. ברירת המחדל בחוק הישראלי היא אימוץ "סגור", המנתק כל קשר בין הילד להוריו, אלא אם כן בית המשפט מורה על אימוץ "פתוח", או "אימוץ עם קשר" – המאפשר קשר מוגבל דוגמת פגישות, שיחות טלפון, מכתבים או עדכונים מההורים המאמצים.

ההקשר החברתי-תרבותי

בישראל, להורות בכלל ולאמהות בפרט מיוחסת משמעות תרבותית, לאומית ודמוגרפית עמוקה. החברה הישראלית, שנשענת גם על אידאולוגיה פרו-נטליסטית וגם על תפיסות משפחתיות מסורתיות, יוצרת לחצים חזקים על נשים להיות "אימהות אידאליות" – בריאות, עצמאיות, מאוזנות כלכלית ונפשית (Donath, 2015). נשים עם מוגבלות סוטות מהמודל הזה – גם בשל תפיסות רפואיות של מוגבלות כ"בעיה", וגם בשל סטיגמות מגדריות כלפי נשים שנתפסות כבלתי כשירות להורות (Dorfman, 2015; Stoler-Liss, 2003). הורים מרקע חברתי-כלכלי פגיע נתפסים לעיתים על ידי הרשויות כלא אחראיים, וככאלה שאינם מתאימים לטפל בילדיהם וזקוקים הם עצמם לטיפול. תפיסה זו מתעצמת כשמדובר בהורים עם מוגבלויות, החווים לעיתים עוני המערים קשיים נוספים על האתגרים שלהם (Reupert & Maybery, 2016). במשפחות עניות, עובדים סוציאליים מעריכים את הסיכון לילד כגבוה יותר מהסיכון הנשקף לו במשפחות מבוססות יותר (Enosh & Bayer-Topilsky, 2015). הורים עם מוגבלות נפשית הם קטגוריה מורכבת במיוחד, שכן הם מאבדים את זכויותיהם ב-62% מהמקרים (Ben-David, 2021).

בהקשר לכך יש לציין כי ישראל נחשבת לאחת המדינות שבה שיעור הבדיקות של תסמונות ומחלות עוברים במהלך ההיריון הוא מהגבוהים ביותר, מה שמעיד כשלעצמו על חוסר סובלנות כלפי אנשים עם מוגבלויות (קרקו-אייל, 2008). דוח מקיף ועדכני הראה שבישראל אנשים עם מוגבלויות חווים קשיים רבים כהורים. הם נבחנים בזכויות מגדלת וחווים התנגדות מצד הרשויות, המוסדות הרפואיים והמשפטיים, הן בשלב הלידה הן בשלבים שונים של גידול הילדים. הם מתמודדים עם לחצים רבים דוגמת בושא במוגבלותם, הימנעות מבקשת עזרה מקצועית מחשש לאובדן ילדיהם, מצוקה כלכלית ותמיכה כלכלית מועטה (רוטלר ואפרתי, 2021). לדעת חוקרים, חוויותיהם של אנשים עם מוגבלויות אינן נוכחת דיין במדיניות ובמחקר, ואין בידם מידע מספיק על זכויותיהם (Finkelstein & Gross, 2024).

מחקר זה מוסיף על המחקר המועט הקיים בישראל בנושא הורים עם מוגבלויות בבתי המשפט. טרם נערך מחקר שבחן בצורה ביקורתית את התפיסות כלפי הורים עם מוגבלויות בהליכי אימוץ כפוי של ילדיהם והפנה את הזרקור אל הצטלבויות מיקומי השוליים, המערימות קשיים ייחודיים על הורים עם מוגבלויות במדינת ישראל, המקדשת את ההורות.

סקירת ספרות

אימהות, אבהות והצטלבות של מגדר, מוגבלות, ומעמד חברתי-כלכלי ואתנו-לאומי

תאורטיקניות פמיניסטיות הראו כי הצטלבות של מיקומי שוליים של הפרט (למשל, מגדר, גזע, אתניות, מעמד חברתי-כלכלי, מצב בריאות ומקום מגורים) משפיעה על חייהם של אנשים (Collins, 2006; Crenshaw, 1991). במדיניות הרווחה האמריקאית, האימהות ה"אידיאלית" מוגדרת לפי קווים גזעיים, אתניים ומעמדיים (Collins, 2006). אימהות "ראויה" נדרשת להתאים לקטגוריות גזעיות/אתניות ספציפיות "רצויות", ולספק יציבות כלכלית, תעסוקה ומעמד משפחתי יציב (Dodson, 2013; Elliott et al., 2015). הסטיגמה על הורים עם מוגבלויות מתבססת על חמישה מיתוסים נפוצים: (1) תפיסה המוטעת של תלות, ולפיה אנשים עם מוגבלויות אינם מסוגלים להיות הורים בשל תלותם באחרים; (2) מוגבלות מקושרת לעיתים קרובות, בטעות, עם א-מיניות, מה שמונע את ההכרה ברצונות וביכולות המיניות של אנשים עם מוגבלויות (Lee & Oh, 2005; Mayes et al., 2011); (3) אמונה שגויה ולפיה מוגבלות היא תורשתית, מה שמוביל לחששות מפני העברת המוגבלות לצאצאים; (4) מוגבלות נתפסת כמצב טראגי – תפיסה השוללת את החיים המלאים והמספקים שחיים רבים מהאנשים עם מוגבלויות; (5) תפיסות חברתיות מתנגשות לעיתים קרובות עם חוויות החיים של אנשים עם מוגבלויות, מה שמדגיש את הצורך להבין מוגבלות כרכיב טבעי של גיוון אנושי (Dorfman, 2015).

מחקרים מצביעים על הבדלים בקרב הורים עם מוגבלויות שונות. למשל, הורים עם פגיעות בעמוד השדרה (SCI) מתארים מחסומים פיזיים נרחבים, תחושת הדרה חברתית ועמדות שליליות כלפיהם מצד אנשי רווחה וחינוך (Lund & Nygård, 2012). במחקר אחר ההורים שהתמודדו עם מוגבלויות מגוונות, ובהן שיתוק מוחין, פגיעות מוח ומוגבלויות נפשיות, נתקלו בשירותי רווחה לא מותאמים ובחסמים מקצועיים; המחקר ממליץ על התאמות אישיות, הכשרת אנשי מקצוע ושימוש בזכויות לפי חוקי הנגישות (Albert & Powel, 2020). בדומה לכך, בארצות הברית מקבלי החלטות דוגמת שופטים ועובדים סוציאליים אינם נוטים לראות באימהות עם מוגבלויות בעלות מסוגלות הורית מספקת, מכיוון שהמוגבלות שלהן נתפסת כסיכון עבור הילדים וכגורם לכאב ולסבל (Porter, 2018). עובדים סוציאליים בארצות הברית מביעים תפיסות המייחסות להורים אלו סטייה מהנורמה החברתית (Frederick, 2015).

אימהות עם מוגבלויות שנכנסות להיריון נחשבות לא אחראיות; ההריונות שלהן נתפסים כאיום, בהתבסס על התפיסה שלא יוכלו להתמודד עם דרישות גידול הילדים, וכן חשש שיעבירו אל הילד "פגמים ביולוגיים". אימהות עם מוגבלויות מאיימות על האידיאל הרצוי של ילד מושלם (Daniels, 2019), ולכן הפלה נחשבת לאפשרות מקובלת עבורן (Balderas, 2018). אימהות עם מוגבלויות שזכו ללדת ולגדל את ילדיהן דיווחו שחוו בשלב כלשהו איום ניכר על הזהות האימהית שלהן (Mayes et al., 2011). אימהות עם מוגבלות שהשתתפו במחקר ישראלי דיווחו על אתגרים

רגשיים שהושפעו מהאתגרים הפיזיים, דוגמת סטיגמות חברתיות של החברה בכלל ושל הצוות הרפואי בפרט. הן המליצו להנגיש את הסביבה הפיזית, להציע תמיכה פיזית ונפשית נוספת, הדרכה הורית ומידע על זכויותיהן לצד סיוע כלכלי (שפיגלמן, 2015).

אבות עם מוגבלויות אינם זוכים ליחס מספיק במחקר. המחקרים המעטים הקיימים מצביעים על כך שיש להם קשר מועט עם עובדים סוציאליים המטפלים במשפחה. מחקרים שעסקו בכך מצאו שהם נוטים לדחות גבריות הגמונית בשל אי יכולתם לעמוד בסטנדרטים שלה, ולאמץ פרקטיקות חלופיות של אבהות. אלה כוללות קשרים קרובים (Kilkey & Clarke, 2010) לצד השתתפות במרחבים הנתפסים כ"נשיים", כמו הבית או בית הספר, תוך שמירה על טיפול בילדים וקשר עימם (Pini & Conway, 2017).

תפיסות של אנשי מקצוע באשר להורות עם מוגבלויות

מחקרים מצביעים על כך שהחלטות של אנשי מקצוע במערכת הרווחה והמשפט מושפעות מהטיות סמויות, במיוחד כלפי הורים עם מוגבלויות. בישראל, מחקר איכותני מצא שעובדים סוציאליים נוטים להטיל ספק ביכולות ההוריות של הורים עם מוגבלויות שכלית, גם כאשר אין עדויות לכך בפועל (Gur & Stein, 2020). הורים עם מוגבלויות נתקלים לעיתים קרובות בגישה חשדנית מצד מערכות הרווחה, הבריאות והמשפט, אשר מפקפקות ביכולתם לבצע את תפקידם ההורי. ההטיות של אנשי מקצוע כלפי הורים אלה נטועות לרוב בתפיסות מסורתיות וסטיגמות הרוואות במוגבלויות סימן לכשל או חולשה – ולא תכונה ניטרלית שניתן ללוות אותה ולתמוך בה (Dorfman, 2015).

ממצאים דומים עולים ממחקריה של רוני רוטלר, ולפיהם אנשי מקצוע במערכת הרווחה בישראל מציבים לאימהות עם מוגבלויות רף גבוה במיוחד להוכחת "הורות ראויה", מתעלמים מהצורך בהתאמות ובתמיכה ודורשים מהן להיות עצמאיות באימהותן (רוטלר, 2018). רוטלר ואפרתי (2021) מצביעות על כך שעצם הסטטוס של ההורה כאדם עם מוגבלויות הופך לעיתים "ראיה" לאי מסוגלות, בלי שנבחנת ההתנהלות ההורית בפועל. כך למשל, במקרים מסוימים די באבחנה פסיכיאטרית לבדה כדי להצדיק השמה חוץ-ביתית, גם כאשר ההורה מתפקד היטב או נמצא בתהליך שיקום.

יתרה מכך, כאשר מוגבלויות מצטלבת עם עוני, מגדר או מוצא אתני, ההטיות של אנשי המקצוע מתעצמות. הורים עם מוגבלויות ממעמד חברתי-כלכלי נמוך, אלו המשתייכים לקבוצות מיעוט ונשים עם מוגבלויות נתפסים לעיתים קרובות כחסרי משאבים ותלותיים, ויש להם ייצוג יתר בהליכי הוצאת ילדים מהבית (LaLiberte et al., 2024).

מחקר שערכו טנר ואח' (Tener et al., 2018) בחן את הלך הרוח של צוות הטיפול והאימהות המשתתפות בתוכנית שיקום ייעודית לאימהות בשם "יחידת האימהות". במחקר נמצא שגם בישראל של שנת 2017 אימהות דיווחו על שיפוט ערכי ביחס למודל האימהות האידיאלי, ועל

דמוניזציה עצמית ומקצועית של אימהות שאינן עונות על תכתיבי הנורמות האימהיות, לאורך המסע לשיקום המסוגלות ההורית. יש לציין כי המניעים של אימהות שלא התמידו בתוכנית, אף שידעו שילדיהן יימסרו לאימוץ, לא הובהרו במחקר, ולא ידוע אם הם נובעים מבחירה אישית או שהם תוצר ישיר של גורמים מבניים-חברתיים שמעבר לשליטתן.

חוסר במנגנוני תמיכה לאוכלוסיות פגיעות

מדיניות חברתית ניא-ליברלית שוללת מאימהות החיות בעוני גישה למשאבים חומריים, מה שמגדיל את הפגיעות שלהן ומותיר אותן חסרות כסף, זמן ואנרגיה (Dorfman, 2015). לדוגמה, אימהות עם מוגבלויות פיזיות מתמודדות עם הקצאה בלתי מספקת ולא רציפה של משאבים שיכולים לסייע להן בטיפול בילדיהן (Prilleltensky, 2003). במחקר שניתח פסקי דין (Powell et al., 2020) נמצא שאימהות עם מוגבלות טענו בבית המשפט כי לו היו מקבלות התאמות סבירות, ניתן היה למנוע את הפקעת הזכויות ההוריות שלהן. אימהות עם מוגבלויות פיזיות דוגמת שיתוק מוחין או פגיעות בעמוד השדרה מתמודדות עם מחסור בתמיכה מותאמת ורציפה, והורים עם מוגבלויות מגוונות מצביעים גם על חוסר מומחיות מקצועית והיעדר יישום של זכויותיהם להתאמות סבירות. כך, במקרים מסוימים הם טוענים בבית המשפט כי שלילת כשרותם ההורית נובעת לא מהמוגבלות עצמה, אלא מהיעדר ההתאמות (Albert & Powell, 2012; Lund & Nygård, 2020). אם כן, נגישות של משאבים דוגמת שירותי בריאות והכוונה עשויה לעזור לאוכלוסיות פגיעות במשימות ההורות. מחקר שנערך בקרב אימהות עם מוגבלויות פיזיות שהשתתפו בתוכנית התערבות לקידום הבריאות הראה שינויים חיוביים בביצוע משימות הורות לפני ההתערבות ואחריה (Lee & Oh, 2005).

החשיבות של מנגנוני תמיכה ניכרת גם כשמדובר בהורים עם מוגבלויות שכליות והתפתחותיות שהשתתפו בתוכניות התערבות בהורות מטעם רוחות הילד. בעקבות ההשתתפות בתוכנית נראו שיפור במסוגלות ההורית ובתפקוד הביתי, והפחתה של הסיכון להוצאת הילדים להשמה חוץ-ביתית (Augsberger et al., 2021).

הורים עם מוגבלויות זקוקים לתמיכה גדולה יותר של רשויות הרווחה כדי לבצע את משימות ההורות שלהם (Augsberger et al., 2021; Lee & Oh, 2005), אולם לעיתים קרובות נמנעת מהם הגישה לסיוע, לרבות למנגנונים משפטיים שהיו עשויים להגן על זכויותיהם. מחקר על תפיסותיהם של שופטים ישראלים בדבר אימוץ כפוי הצביע על גישה פטרנליסטית שיפוטית כלפי ההורים. תפיסה שלילית זו של המשפחה והיחסים בין הילד להורים הובילה להבניית נרטיב של חוסר מסוגלות הורית, וזה בתורו הוביל להוצאת הילד מהבית. כפי שהראה המחקר, הדגש הושם על כישלון ההורים, ולא על טובת הילד. במובן זה, המשפט משמר בפועל את אי השוויון החברתי ואת הפערים (Ben-David, 2012). במקרים רבים, הגישה החשדנית של אנשי הטיפול והרווחה כלפי הורים עם מוגבלויות נובעת מהאמונות שהם מחזיקים בהן, ולפיכך להורים אלה אין יכולת לספק לילדיהם את הסביבה המתאימה להתפתחותם. בשל כך, זכויות ההורים מופרות לעיתים קרובות (רוטלר ואפרתי, 2021). יתר על כן, מערכת המשפט מונעת

לעיתים קשר בין הורים עם מוגבלויות לבין ילדיהם בשל ההנחה המובנית כי הקשר הביולוגי מנבא את רווחת הילד (Dorfman, 2015).

הפרת זכויות הוריות של הורים עם מוגבלויות

העיסוק במהות המשפט ובדרך הפעלתו הצמיח תפיסות שונות בדבר היחס בינו לבין התרבות שהוא מתקיים בה, וביחס לתפקידו של השופט בתוך מערכת המשפט (פרידגוט-נצר, 2008). הדיון במשמעויות הנורמטיביות של ההחלטות השיפוטיות הוליד תפיסה אינסטרומנטלית ולפיה המשפט משמש מכשיר חשוב לפעולה על החברה, לצורך קידום מצבם של בני אדם. בהמשך לתפיסה זו התפתחה מתוך לימודי המשפט הביקורתיים והפמיניזם הגישה המכוננת למשפט, ולפיה בין המשפט לבין החברה מתקיימים יחסים הדדיים: החברה יוצרת משפט, והוא שב ופועל עליה ויוצר את קטגוריות התודעה, ובהן ההיררכיות החברתיות ושימורן של היררכיות על בסיס מעמד, מגדר, גזע, מוצא אתני ומוגבלויות (מאוטנר, 2008). מכאן החשיבות הרבה של הדיון בהצטלבות הקטגוריות.

חוקרות טוענות כי יש להבטיח להורים עם מוגבלויות הגנה על זכויותיהם המשפטיות ועל ילדיהם מפני הפרדה ללא ביסוס משפטי ומפני הטראומה הכרוכה בה (Callow et al., 2011). הורים אלו נוטים לחוות הפליה במערכת המשפט העוסק במשפחה ורווחת הילד (Albert et al., 2021), ומתמודדים עם דעות קדומות של אנשי הטיפול האמונים על ההגנה על הילד, בתי המשפט, מומחים וספקי שירותים (Kay, 2018). מחקר אמריקאי מצא כי ב-37 מדינות בארצות הברית, מוגבלות נחשבת עילה חוקית לסיום יחסי הורה-ילד, ונטען בו כי השימוש בעילת המוגבלות מניח את עיקר הכובד על המוגבלות עצמה, ולא על ההתנהגות ההורית בפועל (Lightfoot et al., 2010). זאת ועוד, בארצות הברית זכויות הורים עם מוגבלויות שכליות נפגעות גם משום שהם מקיימים קשר עם רשויות הרווחה, קשר שכשלעצמו מעיד לכאורה כי הם מהווים איום ישיר על ביטחון ילדיהם. בתי המשפט נוטים לקבל את המלצותיהן של רשויות הרווחה על אימוץ כפוי, ונמנעים מלכפות על הרשויות לסייע להורים לגדל את ילדיהם בעצמם – אפילו כאשר המוגבלות השכלית או הנפשית היא קלה (Margolin, 2007). מצב זה אינו מגלם בהכרח את טובת הילדים, במיוחד במקרים של ילדים גדולים יותר, שהיו במגע עם הוריהם עם המוגבלות השכלית (White, 2015–2016). חוק ה-ADA האמריקאי (1990) בדבר זכויותיהם של אנשים עם מוגבלויות דורש מרשויות הרווחה ומבתי המשפט לטפל באנשים עם מוגבלויות על בסיס העיקרון של כל מקרה לגופו, באופן שמושתת על עובדות, ולהימנע מסטראוטיפים ומהכללות הנוגעים לאנשים עם מוגבלויות. למרות זאת, מחקר כמותי שבחן פסקי דין מצא כי רק 6% מההחלטות הזכירו את החוק, ורק ב-2% מההחלטות החוק יושם בפועל. הדבר עשוי לשקף חוסר ידע או הכשרה של שופטים ועורכי דין בדבר חוק זה (Powell et al., 2020).

נמצא כי יש כמה גורמים המשפיעים על המידה שבה הרשויות מיישמות חוקים למען אנשים עם מוגבלויות. ידע והכשרה מקדמים את יישום החוק על ידי עובדים סוציאליים ואנשי משפט; מענים קיימים לתמיכה מוסדית (במיוחד מדיניות ונהלים מוגדרים היטב) וזמינות משאבים;

תשומת לב למתחים הקיימים בין זכויות הילדים לבין חוקים למען אנשים עם מוגבלות וחוקים למען רווחת ילדים (Powell & Albert, 2021).

שיטת המחקר

במחקר זה בחנו פסקי דין ישראליים הנוגעים לאימוץ כפוי, כלומר אימוץ של ילדים להורים עם מוגבלויות ללא הסכמת ההורים, וערכנו ניתוח תוכן נרטיבי ביקורתי המשלב גישה של הצטלבות מיקומי שוליים. זאת במטרה לבחון את התפיסות החברתיות-תרבותיות-מגדריות ואת האופן שבו הן משתקפות בהחלטות בתי המשפט. הניתוח הנרטיבי מתמקד בטקסט כיחידה שלמה, ולכן הוא מתאים לניתוח פסקי דין, המנקזים את קורות המשפחה, התרחשויות, חוות דעת והנמקות (בן-דוד, 2010). מחקר איכותני זה הוא חלק ממחקר גדול יותר, שבו נאספו כ-260 פסקי דין, ומהם נבחרו כמה עשרות בהתאם לקריטריונים שנקבעו מראש. פסקי הדין שנלקחו לניתוח כללו הורים שלגביהם צוינה בפסק הדין מוגבלות. מתוך עשרות פסקי דין אלו בחרנו לצורך המחקר הנוכחי בתשעה, שניתנו בכל הערכאות (בית משפט למשפחה, בית משפט מחוזי ובית המשפט העליון), החל מחקיקת חוק האימוץ בשנת 1960 ועד לשנת 2017. מאחר שמספר הילדים המוכרזים לאימוץ בישראל הוא קטן, ורוב פסקי הדין אינם זמינים לציבור, בוצע במחקר הרחב חיפוש מקיף במאגרי המידע המשפטיים המרכזיים בישראל, נבו ותקדין. כך אותרו פסקי דין המתאייחסים במישרין לסעיף 11 של חוק אימוץ ילדים משנת 1960, או לסעיף 13 של חוק אימוץ ילדים משנת 1981 (אימוץ כפוי בשל אי יכולת הורית), וכן פסקי דין שהשתמשו במונחים "מסוגלות הורית", "טובת הילד", "הכרזת אימוץ" ו"הסכמה של ההורים לאימוץ".

איסוף המדגם

כדי לבחון את עמדות השופטים כלפי הורים עם מוגבלויות, חיפשנו מתוך כלל פסקי הדין שנותחו במחקר הרחב פסקי דין על אימוץ כפוי שדנו במוגבלויות ובהשפעתן על יכולת ההורות. התרכזנו במקרים שבהם המוגבלות היתה משמעותית דייה, כזו המגבילה את יכולת ההורה לבצע את תפקידו ההורי באופן עצמאי. במחקר נבחנו פסקי דין שעסקו בהורים עם מוגבלויות שונות, הן מולדות הן נרכשות, במטרה לבחון את הקשר בין המוגבלות להכרעות השיפוטיות. לא נכללו מקרים שבהם תוארו הורים עם "הפרעת אישיות גבולית" או "רמה קוגניטיבית נמוכה". כדי לזקק נתונים המתאימים לשיטת ניתוח התוכן הנרטיבי-ביקורתי, צמצמנו את פסקי הדין שבחרנו לאלו שכללו תיאורים מפורטים על ההורים – מקצוע, שיוך דתי, גיל, אתניות, סוג מוגבלות, מספר ילדים, מעמד משפחתי ואזור מגורים. חיפשנו גם התייחסויות מפורטות להיסטוריה המשפחתית של ההורים, דוחות מומחים וציטוטים מדוחותיהם של מומחי בריאות הנפש שהיו נוכחים במפגשי הורה-ילד, ודיונים בהערכות מקצועיות של עובדים סוציאליים. בכל מקרה, מדגם המחקר הוא הטרוגני, וכולל הורים עם מוגבלויות שונות

וסטטוס אישי שונה. למשל, דנו באב המתמודד עם מחלת נפש בהליך נפרד מבת זוגו, ובאם חד-הורית עם מוגבלות קוגניטיבית.

על סמך מחקרים קודמים, שביצעו ניתוחים מעמיקים של פסקי דין מעטים יחסית, גם במחקר זה ביססנו את הניתוח הנרטיבי ככלי מהימן לבחינת התפיסות של גורמים משפטיים בדבר גזע, מגדר וקטגוריות זהות אחרות. אליוט (Elliott, 1999) ערך ניתוח ביקורתי של שני פסקי דין של שני שופטי בית המשפט העליון שניתנו במאה ה-19 בארצות הברית כדי לבחון את תפיסותיהם בדבר סיווג אנשים לפי גזע בתקופה שבה בתי המשפט פיתחו נרטיבים שסימנו גבולות על בסיס גזע, צבע עור ומוצא. מק'קמון וביסון-לינץ' (McCammon & Beeson-Lynch, 2021) ביצעו ניתוח מעמיק של תזכירים שהוגשו לבית המשפט העליון בארצות הברית על ידי עורכי דין המתמחים בתיקי הפלות, וחילקו אותם לשלוש קטגוריות של שלושה-ארבעה מקרים כל אחת, במטרה לאפיין נרטיבים בהקשר משפטי ופוליטי מסוים.

במחקר זה בחרנו בשיטה דומה; ניתחנו תשעה פסקי דין כדי לבחון ולחשוף את התפיסות החברתיות-תרבותיות-מגדריות של שופטים, אנשי מקצוע בתחום בריאות הנפש – כגון פסיכולוגים ופסיכיאטרים שתפקידם לבחון את תפקוד ההורים – ועובדים סוציאליים, כפי שתפיסות אלו עולות מקריאה מדוקדקת של פסיקות בית המשפט בנושא אימוץ כפוי של ילדים להורים עם מוגבלויות. מתוך כלל ההחלטות שנמצאו במאגרי פסקי הדין נבחרו רק תשעה פסקי דין משום שרק הם ענו על מכלול הקריטריונים: כללו הורה עם מוגבלות מובהקת (פיזית, שכלית או נפשית), דנו במישרין בקשר בין המוגבלות לבין יכולת ההורית, והכילו תיאורים מפורטים הנדרשים לניתוח תוכן ביקורתי מעמיק. אמינות המחקר הובטחה על ידי ניתוח עצמאי ונפרד של כל אחת מהחוקרות את פסקי הדין, ולאחריו דיון משותף בתפיסות שעולות מהם.

ממצאים

המקרים שאנו מנתחות להלן מדגימים מגוון תפיסות מכוננות באשר למסוגלות ההורית של הורים עם מוגבלויות. הקולות העולים מפסקי הדין מהדהדים את האיום והסיכון המיוחסים להורים אלו, ואת תפיסתם כחסרי מסוגלות לטפל בילדיהם כפי שנדון בסקירת הספרות. נוסף על כך, זיהינו והצבענו על ציפיות מגדריות שונות מאימהות ומאבות עם מוגבלויות, ועל האופן שבו הן מעצבות את ההחלטה הסופית בפסק הדין.

הפחתת ערכן של אימהות עם מוגבלויות קוגניטיביות או נפשיות

בחלק מהמקרים קל לאתר את ההתייחסות למוגבלות, שכן אנשי המקצוע ציינו במפורש את הופעתה של האם. במקרים אחרים המומחים מייחסים לאם עם מוגבלות תכונות אנוכיות, למשל, כאלה שאינן קשורות במפורש למוגבלותה. במקרים מסוג זה המוגבלות מובנית כמצב שלכאורה

אינו פוגע כשלעצמו במסוגלות ההורית. בחלק מן המקרים שנותחו לא נעשה קישור בין המוגבלות לבין השפעותיה על ההורות, כך שניתן לסבור, בטעות, שהמוגבלות לא נזקפה לרעת ההורים. דווקא היעדר התייחסות למוגבלות עשוי להערים קושי על ההורים, שכן כך היא מייטרת למעשה דיון על התאמות נחוצות, ובמקום זאת מייחסת להם תכונות והתנהגויות אנוכיות.

בתיק 3/14, תינוקת הוכרזה בת-אימוץ בשל המוגבלות הנפשית שאימה התמודדה עימה. אכן, שאלת המסוגלות ההורית במצב של מחלת נפש פעילה היא מורכבת, אולם ההתמקדות בנרטיב, בתוכן ובהחלטה הסופית אפשרה לנו להצביע על האופן שבו מופחת ערכן של אימהות עם מחלת נפש. האם, שאובחנה כסכיזופרנית, סיימה תואר שני בהצטיינות ושירתה בצבא ההגנה לישראל. בישראל, שירות צבאי מסמן אזרחות ראויה (Sasson-Levy, 2003). האם פגשה את האב בזמן ששניהם התגוררו בהוסטל, ולאחר מכן היא הרתה וילדה בת. התינוקת נלקחה מהאם מייד לאחר הלידה, והן לא ראו זו את זו שוב, שכן הצוות המקצועי סירב לכל בקשותיה לראות את התינוקת. האב, שסבל מאותה מחלת נפש, ויתר על זכויות ההורות שלו והסכים מייד לאימוץ. הוא, לעומת זאת, הורשה לפגוש את התינוקת פעמיים.

האם נלחמה בתינוקת השירות למען הילד להכריז על התינוקת בת-אימוץ, וביקשה מבית המשפט להמתיק לפחות עד שתתרחש הפוגה במחלתה. מחשש שהבת תוכרז בת-אימוץ ביקשה האם, לכל הפחות, לראות את התינוקת פעם אחת כדי להיפרד ממנה, אולם בית המשפט סירב לבקשתה (בניגוד לאב, שזכה במפגש) בנימוק זה: "אין ולא היה כל קשר בין האם לבין הקטינה. ככל שמדובר על מפגש פרדה, הרי בקשה כזו יפה לעת שקיים קשר אשר אמור להסתיים, ולא לנסיבות דהיום, כשלמעשה אין כל קשר בין המערערת לקטינה" (עמ' 12).

דברים אלו נאמרו על ידי שופט גבר, אחד משלושה גברים שהחליטו בתיק. דבריו מדגימים שיפוט גברי המנותק מחוויות החיים של אימהות. גישה פמיניסטית עשויה לראות את ההפרדה הזו שבין אם לבת כקשה ביותר (Cahn, 2002; Ertman, 2015). אישה שנשאה את תינוקה ברחמה ועברה את כל הבדיקות הדרושות במהלך ההיריון, ומבקשת להגשים את חלומה להפוך לאם, עשויה להרגיש קרועה באופן טראגי מתינוקה. מחקרים הראו שאימהות עם מחלות נפש חוות כאב עז לאחר הוצאת הילד מחזקתן, ותחושת ריקנות, חרדה ומצוקה (Honey et al., 2021). החלטת השופט מראה שהוא לא הביא בחשבון חוויות אימהיות כאלה, כפי שאמר במפורש: "כפי שציינה הפסיקה לא אחת, אין אנו עוסקים בטובתה של האם אלא בטובתה של הקטינה" (תיק 3/14, עמ' 12). נראה אפוא כי הכלל המשפטי הוא ששיקולים של הצרכים והאינטרסים של אימהות אינם רלוונטיים להחלטות בהליכי אימוץ. אולם מייד לאחר מכן, בית המשפט הוסיף וקבע כי מפגש הפרדה גם אינו לטובת האם עצמה: "ברור שמבחינת הקטינה, אין במפגש כזה כל תועלת וספק אם הוא מתיישב גם עם טובתה של המערערת [האם] עצמה" (עמ' 12).

יתרה מזאת, קביעה זו לא התבססה על חוות דעת מקצועית של מומחה שהעריך את הפוטנציאל לתועלת שיש במפגש פרדה אל מול הנזק הנפשי האפשרי של הפרדה מוחלטת של האם מתינוקה. על פי פסיקה זו, נראה שאימהות עם מוגבלויות נפשיות נתונות לשיפוט פטרנליסטי שמונע מהן

להביע את רצונותיהן. זאת מאחר שאימהות "ראויה" נדרשת להתאים לקטגוריות חברתיות-תרבותיות "רצויות" ולספק יציבות כלכלית, תעסוקה ומעמד משפחתי יציב (Elliott et al., 2015).

ייתכן שהרצון להתקדם בהליכי האימוץ הוא שדחף את בית המשפט להימנע מדיון בפירוט אפשריים אחרים, הדורשים זמן ומשאבים (מאסס, 2008). יתרה מכך, הסיכויים להצלחת האימוץ טובים בהרבה כאשר הילד צעיר מאוד ו/או כבר נמצא בחיק משפחה המעוניינת לאמץ. לפיכך, לבית המשפט יש פחות מוטיבציה לדון באפשרויות של החזרת הילד למשמורת הוריו הביולוגיים, או אפילו להמתין ולראות אם יכולתם משתפרת בזמן שהילד מקבל טיפול וסיוע במקום אחר.

במקרה אחר (39236-04-16) נדון אימוצה של ילדה בת ארבע, בת לאם עם הפרעת אישיות גבולית, על ידי הורי האומנה שאצלם גדלה. אף שהאם הביולוגית שמרה על קשר עם בתה, חוות הדעת של המומחית קבעה שמניעה לא היו טהורים, אלא הונחו על ידי רצון אנוכי לתקן את חוויית ילדותה דרך בתה:

אין ספק כי [האם] אוהבת את בתה, אך אהבה זו היא כנראה השלכה של חוויותיה המוקדמות, על מנת להשיג תיקון עבורה באופן לא מודע [...] הרושם הוא כי היא מדמיית את [הקטינה] כמרפא לפצע ראשוני שלה ולתחושות עמוקות של נטישה, כמי שתוציא אותה מהבדידות ותעניק לה משפחה (עמ' 17–18).

המומחה, הפסיכולוג שהגיש את חוות הדעת, טען כי האם נלחמת על בתה ממניעים אנוכיים, ולא מתוך הדאגה לה. השופטת, אשר בחרה להביא דווקא דברים אלו, ייחסה גם היא לאם מניע אגואיסטי בהתנהלותה ובמלחמתה על המשכיות הקשר עם בתה. נראה כי שניהם לא האמינו בלב שלם באהבת אותה אם לבת, אף שזה היה דיון בערכאה שנייה שבה היא נאבקה על בתה. הפסיכולוג לא עיגן את אבחנתו בתאוריה מקובלת ותקפה בנוגע להשפעת חוויות ילדותו של ההורה על אהבתו לילדו, ולכן העלה ספק באשר לאמיתותה המדעית. הקביעה המסויגת שאהבה זו היא כנראה רק השלכה של חוויות מוקדמות מחזקת את שרירותיות האבחנה ויש בה נימה פטרונית כלפי האישה, בפרט כזו המתמודדת עם הפרעת אישיות גבולית. גישה זו ממחישה את טענתה של גיליגן (2016) בדבר השתקת קולן של נשים. טענה זו אף מתחזקת כשמדובר בנשים עם מוגבלויות, אשר קולותיהן נשללים באמצעות שיח מקצועי המצמצם את סבילן לתבניות פתולוגיות (Bailey & Mobley, 2019). נמצא כי גם שיקולים לא ענייניים, דוגמת פגמים בהופעתה של האם, משפיעים על החלטות בית המשפט בהליכי אימוץ כפוי. לדוגמה, במקרה 20/85, נכתב בפסק הדין:

אם הקטינה (להלן – פלונית), רווקה כבת 34, סובלת מפיגור שכלי, קונסטיטוציוני או סביבתי, ומפגיעה מוטורית עקב שיתוק מוחין, היא הולכת בקושי, אינה מסוגלת להתלבש בכוחות עצמה, בעלת מראה מוזר, פה פעור, חד גבוה ומחוסרת מערכת שיניים הקדמיות. מתקשה ביותר בתפקוד הן בידים, הן ברגליים והן בהיגוי. יחד עם זאת התרשמה ממנה אחת מהמומחים, שהגישו חוות דעת מקצועיות בתיק זה,

כבעלת חוש הומור ומצב רוח טוב, משתפת פעולה ויוצרת קשר בקלות, למרות הופעתה המוזרה (עמ' 338).

הנטייה לשפוט את ההופעה החיצונית של אם עם פיגור שכלי נמצאה גם במקרה 437/85, שבו העובדת הסוציאלית דיווחה: "כשהתחלתי לעבוד אצל המשיבים (המעוררים לפנינו – מ' א'), המשיבה היתה מאוד מוזנחת בהופעתה החיצונית ובלבושה. עבדתי איתה ויש שיפור בעניין זה. היא כלל לא ידעה לבשל והיום היא מבשלת ארוחות. היום הבית מסודר ונקי" (עמ' 24). ציטוט זה מדגיש את המרחק בין אשת המקצוע לבין האם הפגיעה. הראשונה ביקרה בצורה מתנשאת את הופעתה וביצועיה של השנייה כעקרת בית. חשוב מכך, הוא מראה כי העובדת הסוציאלית התמקדה בלבוש ובכישורי הבישול של האם תוך כדי הדיון באב במונחים של יכולתו לספק את צורכי המשפחה: "הוא עובד במפעל שטיחים באופן קבוע ותמיד עסוק" (עמ' 20).

ההשפעות של חוסר המסוגלות ההורית של האב

בעמ' 711/88 נדון עניינם של זוג הורים שהתמודדו עם עיוורון. במקרה זה עמדו במוקד הדיון אב עם עיוורון מלידה ואם שהתמודדה עם מחלת עיניים פרוגרסיבית, שמצבה התדרדר וכושר הבחנתה בראייה היה בין אור וצל. האם התקשתה להשלים עם אובדן הראייה שחוותה, והתנכרה לסביבתה. בית המשפט פירש את התסכול של האם בגין אובדן הראייה המתמשך כהפרעת אישיות המהווה מחסום בפני הורות תקינה. ייחוס תכונות שליליות להורה המתמודד עם מוגבלות הוא שכח בקרב אנשי טיפול ומשפט (Albert & Powell, 2023; Lanci, 2018). השיפוט השלילי משפיע לרעה על המוטיבציות של אנשי הטיפול לסייע להורים למלא את תפקידם, וכך מתחזק הרושם שההורות שלהם אינה טובה ואף מזיקה. עובדות סוציאליות מציעות לאימהות המתמודדות עם עיוורון למסור את הילד לאימוץ לאחר הלידה. גישתן לאימהות המתמודדות עם מוגבלות מושתתת על תפיסה ממוגדרת המודד אימהות באופן פונקציונלי, וכן על תפיסה ממוגדרת משלימה באשר ליכולת הטיפול של האבות (במקרה שראייתם אינה מוגבלת), ולפיה "הבעל לא ירצה לגדל את הילד לבדו" (Frederick, 2015). אולם במקרה זה האב היה מעורב בחיי הילדים ופעל להיטיב את מצבם ולהגן עליהם. בית המשפט קבע שאין שוויון במידת האחריות של האם והאב למצב הילדים, אך הוא איחד בין מידת האחריות הפחותה של האב לזו של האם וקבע כי "אין מנוס מן הקביעה כי התא המשפחתי, הטבעי, כפי שהוא מתפקד, איננו מסוגל להעניק לילדים הללו את המינימום הדרוש לגידולם" (עמ' 3). ייתכן שקביעה זו קשורה בתפקידן החברתי-תרבותי המרכזי של האימהות כמטפלות, הגם שהן עם מוגבלויות (Daniels, 2019). דווקא כאן, האקטיביות של האב ומאמציו לשמור על קשר מיטיב עם הילדים לא נזקפו לזכותו בדיון:

קיבלו בני הזוג עזרה מן המרכז לשיקום עיוורים, אך קשר זה נותק לאחר זמן מה באשמת האם. משך תקופה ארוכה הגיעו אל המרכז הנ"ל תלונות מהאב כלפי אשתו על היחס השלילי שלה כלפי הילדה הבכירה. בין היתר, קבל האב על תופעות של אלימות מצד האם כלפי הבת... הזנחה קשה... בעיקר מצד האם. עד כדי כך הגיעו פני

הדברים, שהאב עצמו פנה לרשויות בבקשה לסדר את שלושת הילדים הראשונים מחוץ לבית (עמ' 2).

האב הוא שפנה לרשויות, התלונן על תוקפנותה של בת זוגו כלפי הילדה וביקש לסדר את הילדים במקום מוגן, אך הדאגה שלו לילדים והמעשים שנקט להגנתם לא זכו להערכה. ההורים טענו כי עיוורונם הוא הנימוק שהסתתר מאחורי גישת הרווחה, וכי הוא הסיבה לכישלונם. אולם ברור שכאשר העיוורון של האם נתפס כהפרעת אישיות, וכי זו גרמה לחוסר מסוגלות הורית, תפיסה זו השליכה גם על האב, והוא לא נבחן בנפרד. בסופו של דבר, המלצת המומחית על אימוץ פתוח כלפי האב, כך שישמר קשר בינו לבין הילדים, לא נבחנה כלפי האב לבדו, אף שלא היה ספק שהוא הורה דואג, אכפתי ואוהב.

ההמלצה מדגישה את התפיסות המגדריות: תפקידו של האב נתפס כשולי לזה של האם, אף שטיפח את הקשר עם הילדים. ניתן ללמוד זאת מציטוט שהובא בפסק הדין של בית המשפט העליון מתוך פסק הדין של בית המשפט המחוזי, שדן בתיק קודם, ובו השופט בייסקי בדעת מיעוט התנגד למסירת הילדים לאימוץ:

יצוין כי גם שופט המיעוט באותו עניין, השופט בייסקי, הדגיש בפסק הדין הנ"ל, את ניסיונו של האב לטפל בבנות כמיטב יכולתו, כל עוד היו בבית, ואף שמר על קשר רגשי עז עם הילדים לכשהוצאו מן הבית. בעניינו יש אומנם רצון טוב של האב, אך נראה כי הרבה לא נעשה מצידו, ככל הנראה משום שלא יכול היה (עמ' 3).

מדוע אפוא האב "לא יכול היה" לתפקד כמצופה מהורה? האם עקב הנוכחות האגרסיבית של האם, או בגלל המוגבלות שלו עצמו? פתרון האימוץ הסגור כלפי שני ההורים מנכיח את הבחירה של בית המשפט לראות בהורים בעיה, במקום לדון בפתרונות יצירתיים אפשריים שישמרו סוג של קשר בין האב לילדים. לדוגמה, ניתן היה לדון באפשרות לשמר קשר בין האב לבין הילדים, בנפרד מהאם, בהתבסס על הצורך והרצון המשתקפים בהתנהגותו, המלמדת על דאגתו ואהבתו הרבה לילדים. בסופו של דבר, ההורות של האב הופקעה בשל המוגבלות של האם והתנהגותה, אף שהיה מעורב בחיי הילדים ושמר על קשר רציף עימם.

לטענתנו, במקרים של הוצאה מהבית על רקע מצוקה כלכלית, הרשויות יכולות לשקול פתרונות חוץ-ביתיים דוגמת פנימיות, משפחות אומנה ותוכניות שיקום משפחתיות. פתרונות אלה נועדו לא רק להגן על הקטין, אלא גם לשמר את הקשר עם ההורים, תוך שילוב תמיכה רגשית, חינוכית ותעסוקתית. מטרתם היא לאפשר להורים חיזוק של יכולותיהם ההוריות ויצאה ממעגל המצוקה, כחלק מתפיסה מערכתית ולפיה העוני כשלעצמו איננו עילה מספקת לשלילת הורות (גרופר ואח', 2021).

תיק אימוץ 10791/05 שנדון בבית המשפט העליון עסק בעניינו של אב שהתמודד עם מחלת נפש, אולם שלא כמו הדימוי הרווח של איש בכותונת לבנה כפוא לטיפול, הוא שירת בצבא ואף השלים שנת לימודי רפואה בישראל. הרקע להוצאת הקטינה מחזקת הוריה היה חוסר

יכולתה של האם לתפקד ולטפל בה לאחר שנולדה, והיא הועברה בהחלטת רשויות הרווחה לבית אימו של האב, תוך הדרכה לאב על ידי סומכת. האב והסבתא גידלו את הקטינה יחד, עד שהסבתא נפטרה והקטינה עברה להתגורר עם האב בדירתו. הקטינה הוצאה מביתו של האב בצו בית משפט לנוער בנסיבות שלא פורטו בפסק הדין. בפסק הדין בבית המשפט העליון תוארה השתלשלות ההליכים בבית המשפט לענייני משפחה ובבית המשפט המחוזי (פסקי דין שלא פורסמו בהליכים בעניין הקטינה). בית המשפט לענייני משפחה קבע, על סמך חוות דעת מקצועית, שעל אף מצבה הפיזי הטוב של הקטינה כשהתנה עם אביה, בעת הוצאתה ממשמורתו סבלה מאיחור בהתפתחות המוטורית. בית המשפט המחוזי קבע שהאב אכן סיפק את צרכיה הפיזיים של הקטינה, הכיר ברצונו העז לטפל בה באופן הטוב ביותר ולהשקיע בגידולה, אך חשש מעיכוב בהתפתחות המוטורית.

בית המשפט דחה את האפשרות שהאב יסתייע במשפחה המורחבת, אף שבמקרים שבהם ההורה המסתייע הוא האם, האפשרות נבחנה לגופה (אמ"ץ 30012-09-17, אמ"ץ 52364-12-16). אף שאידיאל האימהות מכתוב דרישה לאימהות אינדיבידואלית שמגשימה את האימהות באופן אוטונומי וללא תמיכת המדינה, אבהות לא נבחנת כלל כאינדיבידואלית מחוץ להקשר משפחתי, אלא תלויה בנוכחותה של אישה.

בפסק הדין של הערעור פורטו טענות האב, שהתרכזו במפורש בזכויות של אנשים עם מוגבלויות, ובמובלע התריסו נגד הנטייה לפסוק כלפיו כדין הפסיקה כנגד האם. האב טען שיש להבחין בין המסוגלות ההורית שלו לזו של האם. לטענתו, יש להתחשב בעובדה שבשנים האחרונות מחלת הנפש לא הראתה בו סימנים. גם בעיני בית המשפט מצבו של האב היה טוב משל האם.

חוות הדעת המקצועית שצוטטה בפסק הדין של בית המשפט העליון קבעה, שלכל הפחות, המומחה שבדק את האב לא העניק משקל מספיק לחשיבות של הקשר שבין הורה עם מוגבלויות נפשית לבין הילד שלו, והסתמך על הנחות שאין להן אחיזה במציאות. התסקיר תיאר ריחוק פיזי ורגשי של הילדה מהאב, וזאת לעומת התמונה שהצטיירה מדוח פסיכולוגית בית הילדים, ולפיו הילדה דווקא חיפשה את קרבתו הפיזית והרגשית של האב, וביקשה גם את קרבת המטפלות. וכך נכתב בפסק הדין וצוטט מחוות דעת האפוסטרופוסית לדין של הקטינה:

בתסקיר נאמר כי האב מקפיד לקיים שני ביקורים שבועיים בני שעה אצל הקטינה אך היא שומרת הימנו מרחק פיזי ורגשי, ואינה קוראת לו אבא. נאמר כי "התנהגותה מעוררת דאגה כיוון שהיא נפגשת עימו זה למעלה משנתיים ולמרות משך הזמן הרב היא שומרת על מרחק פיזי בינה לבין אביה, ונפרדת בקלות בתום הביקור. על פי הדוח של הפסיכולוגית מבית הילדים, מתוארת התנהגות שונה לחלוטין. [הקטינה] כן מחפשת קשר, וקרבה של חום ואהבה, והיא מבקשת מהמטפלות לא ללכת ולהישאר עימה (עמ' 10).

התיאור של העובדת הסוציאלית בתסקיר יוצר רושם של מערכת יחסים אב-בת רעועה ומדאיגה, כאילו הצורך של הבת בקשר עם האב אינו קיים, ואף רצוי שלא יתקיים. חוות הדעת

של המומחה מתחום בריאות הנפש שמונה כדי להעריך את יכולות האב מופשטת אפילו יותר מזו של העובדת הסוציאלית. וכך הוא כתב: "היכולת להבין שאם אני אלחץ יותר מדי על הילד להכין שיעורים הוא יגיב בצורות שונות, היא פחות טובה" (עמ' 20). האם כל הורה יודע מהי מידת הלחץ המדויקת שעליו להפעיל על ילדו כדי שיכין שיעורים ולא יגיב שלא כרצוי? האם אב שמתפקד באופן סביר ומתבטא באופן מרשים אינו יכול, באמצעות הדרכה, להתוודע לצורכי ילדו ולשמור עימו על קשר מיטיב? חיפוש נקודות תורפה אצל הורה המתמודד עם מחלת נפש הוא אסטרטגיה המתיימרת להיות מקצועית ומדעית, אך היא נועדה להטיל ספק בכל פרקטיקה אפשרית שינקוט ההורה, כדי ליצור את הרושם שלא יוכל לתפקד וכי הפתרון ההכרחי הוא ניתוק מהילד.

האב תואר על פי עברו הנורמטיבי: בוגר מגמה ריאלית, שירות צבאי ושנת לימודי רפואה. עם זאת, עמדת בית המשפט היתה שיחסי עם האם – שתולדותיה שונות משלו – גורמים לדיפוזיה של חוסר הכשירות שלה אליו, משל הם כלים שלובים. פסק הדין בעליון חזר על הקביעה של בית המשפט לענייני משפחה ולפיה אין בהורים הכוחות להשלים זה את מוגבלותו של זה וליצור מסוגלות משותפת לגדל את הקטינה, וכי הקשר בין ההורים פוגע במסוגלותו ההורית של האב. מכאן, שהכרזת אימוץ כלפי האם הובילה לתוצאה האוטומטית של הכרזת אימוץ סגור כלפי האב, ונדחתה האפשרות לשקול אימוץ פתוח כלפיו מחשש שהשפעת האם תהיה ניכרת. מקרה זה מהדהד את ע"א 3236/90 שנדון גם הוא בבית המשפט העליון, ובו מצבה הנפשי של האם עקב מחלתה היה קשה משל האב ותפקודה ירוד. בית המשפט המחוזי, שדן בתיק קודם וצוטט בפסק הדין של בית המשפט העליון, מבליט תפיסה ברורה באשר לחשש מפני פתולוגיה הורית והשפעתה על דימוי הילד בעיני עצמו. וכך נקבע שם:

היכרות עם הורים כאלה היא פגיעה קשה בהרגשת הביטחון של ילדים ומרבה את חרדותיהם כאשר יתבגרו שמא יהיו כמותם. אכן גם באימוץ יש נסתרות, אולם לפחות לא יודעים כל החיים שההורים כה מופרעים כמו שני המשיבים דן (ציטוט שהביא השופט אלון מפסק הדין שניתן בבית המשפט המחוזי, עמ' 468).

פסק הדין ניתן בשנת 1991, טרם חקיקת חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות (התשנ"ח-1998), ובעידן שבו השיח המשפטי והחברתי התאפיין בטרמינולוגיה סטיגמטית-גלויה כלפי מוגבלויות. ביטויים כמו "מופרעים", המופיעים בפסקי הדין מאותן שנים, משקפים תפיסות רווחות באותה תקופה. לפיכך, ניתוח ביקורתי של הפסיקה מחייב התייחסות להקשר ההיסטורי ולשינויים שחלו בשפה, בתפיסות החברתיות ובנורמות המשפטיות לאורך הזמן.

ברוב המחקרים שהשתתפו בהם אימהות ואבות, לא נמצאו בבדיקה התייחסויות למגדר ההורה (LeFrançois, 2012), ולכן היכולת להסיק מסקנות באשר לפרמטרים מאפייני מגדר היא מוגבלת. מחקרים מעטים עוסקים באבות, בהשפעת מחלת הנפש שלהם על ההורות שלהם ועל הילדים, ביחסיהם עם הילדים ובחוויות האבהות שלהם. סקירה יסודית של מחקרים אלו העלתה שגם האבות וגם הילדים תופסים את מערכת היחסים ביניהם כחיובית, ושאבות עם

מחלת נפש מדווחים על מערכת יחסים אמיצה וקרובה במיוחד עם ילדיהם, בשל המהמורות שהתמודדו עימן יחד והתלות ההדדית בין הצדדים. באופן דומה, גם הילדים דיווחו על אהבה עמוקה ויחסים קרובים עם אבותיהם, ועל קשרים קרובים ומבוססי אמון והערכה – יותר מאשר בקרב ילדים להורים בריאים (LeFrançois, 2012; Evenson et al., 2008). יתרונות אלו אינם מובאים בחשבון בשל כשלים אחדים בהתייחסות המקצועית כלפי הורים המתמודדים עם מחלת נפש. מפסקי הדין עולה גישה הממעיטה בחשיבות הקשר שבין האב עם מחלת הנפש לבין ילדיו, וממשיגה את זכויותיו כמנוגדות לטובת הילד. יתרה מזו, הפסיקה מתעלמת מכלים שמערכות הרווחה והחינוך היו יכולות להעניק להורים כדי שלא יאבדו את המשמורת על ילדיהם בשל המוגבלות (Lund & Nygård, 2012; Albert & Powell, 2020).

מחיקת הגנאלוגיה של המוגבלות

היסטורית, מדיניות הרווחה בישראל וארצות הברית עודדה ילודה בקרב אימהות לבנות מן המעמד הבינוני-גבוה, והגבילה ילודה בקרב אימהות שחורות, ממוצא אתני-מזרחי ויוצאות אתיופיה (דהאן-כלב, 2006; Collins 2006). בישראל, השיח הדמוגרפי היהודי הדגיש את חשיבות איכותם של אנשים המיועדים לבנות את האומה הציונית. רופאים יהודים שעלו לישראל מאירופה, שם הושפעו מהאידאולוגיה האאווגנית, עודדו נשים לבנות ממוצא אירופי להרבות בילודה (Stoler-Liss, 2003). בארצות הברית, החשש מרבייתם של אנשים עם מוגבלויות הוביל למדיניות עיקור (Powell et al., 2020). יתרה מזו, החששות מפני העברת המוגבלות לצאצאים הרבו עוד יותר את ההחלטות בדבר אימוץ כפוי (Dorfman, 2015). בישראל אין מדיניות פורמלית המתירה סטריליזציה של אנשים עם מוגבלויות, אך המחזור החדשי של נשים עם מוגבלות נפשית המתגוררות במוסדות ציבוריים, למשל, מנוטר, והן מקבלות אמצעי מניעה הורמונליים (רוטלר ואפרתי, 2021). הורים עם מוגבלויות מתמודדים עם יחס שלילי וחשדני ועם חוסר תמיכה מצד אנשי טיפול, בפרט הורים עם לקויות למידה ומוגבלות נפשית. ההנחות הרווחות באשר להורים אלו הן שמוגבלויותיהם מהוות גורם סיכון מרכזי. מחקר שנערך בבתי המשפט לענייני משפחה בבריטניה הראה כי ההורים לא קיבלו תמיכה ושירותים. להפך, הם נתפסים כבלתי מסוגלים לשינוי, ולכן אין טעם להעניק להם תמיכה (Booth et al., 2005). נקודת מוצא זו, המפחיתה מערכם של הורים עם מוגבלות קוגניטיבית או נפשית, עשויה לשפוך אור על החלטות בית המשפט בישראל, שיידונו להלן.

פסק הדין שנידון בבית המשפט העליון, ע"א 10791/05 (המצוטט לעיל) דן בהליך נפרד באימוץ ילדם השני של הורים המתמודדים עם מחלת נפש. הילד השני נולד במהלך הדיון בהליך האימוץ של הילד הראשון, ולידתו שימש להצדקת ההחלטה שלא לאפשר אימוץ פתוח של הילד הראשון, בדרך של ביקורת על האב על עצם ההולדה: "היתה לגד עינינו גם העובדה שההורים, עם כל ידיעתם, ובמיוחד האב – המתפקד יותר מן האם – כי העמדת ילדים במצבם הרפואי יש בה סיכון גנטי כאמור, שבו והביאו לעולם ילד נוסף, שאף הוא מצוי כמוכן באותו סיכון" (עמ' 17).

לדעת השופט, הבאה לעולם של ילד שני "בסיכון למחלת נפש" היתה מעשה של פזיזות וחוסר שיקול דעת מצד האב. הנחה זו מקורה בתפיסה משפטית מוגבלת של זכויות הורים עם מוגבלויות להוליד. בעוד המחקרים שנדונו לעיל התמקדו בפיחות הערך של הורים עם מוגבלויות ובנטייה להוציא את ילדיהם מחזקתם, קביעתו של בית המשפט מפנה ביקורת כלפי האב על כך שבחוסר שיקול דעת הביא לעולם ילד נוסף. הדבר מדגיש את העובדה שהורים עם מוגבלויות לא רק שנתפסים כלא ראויים, אלא גם חשופים לביקורת ולעונשים אם הם מגשימים את זכותם להתרבות ולהוליד ילדים, מעשה הנתפס כאקט של פזיזות. נימוק בית המשפט מהדהד היטב את פסק הדין הידוע לשמצה "בק נגד בל" (Buck v. Bell, 274 U.S. 200, 1927) של בית המשפט העליון האמריקאי משנת 1927, ובו הציטוט הנודע מפי השופט הולמס: "Three generations of imbeciles are enough" (די בשלושה דורות של אידייטים). פסק הדין נתן לגיטימציה לחוקי העיקור למטרות אאווגניקה, וקשה לקבל אמירה ברוח דומה מפי שופטות ושופטים במדינת ישראל, המודעים לתפנית המפלצתית של האאווגניקה בגרמניה הנאצית. האחריות ל"השבחת הגזע" מוטלת על המתדיינים ויוצרת הבחנה על רקע מעמד חברתי. הורים ממעמד חברתי נמוך נענשים בגין חוסר מודעות או היעדר יכולת לממן בדיקות גנטיות שאינן בסל התרופות, כך שהן מיועדות בפועל לאנשים ממעמד הביניים ומעלה. האחריות הקולקטיבית ל"השבחת הגזע" בתרבות שמצד אחד מעודדת ילודה, וכמה שיותר (קרקו-אייל, 2008), אבל מצד אחר מעוניינת רק בילדים מושלמים להורים מושלמים, מתעלמת מפערי המעמד. הדרישות הסותרות האלו הן בלתי ניתנות להשגה בעבור חלק ניכר מהאוכלוסייה, והשופטות והשופטים אינם ביקורתיים כלפיהן כלל.

אף שמדינות רבות אסרו על יישומן של פרקטיקות המגבילות את זכויות ההולדה של אנשים עם מוגבלויות, סוגיית העיקור שלהם נותרה שנויה במחלוקת. לדוגמה, למרות האיסור בחוק האוסטרלי, ועדת הסנאט המליצה לשנות את החוק כדי לאפשר עיקור בצו בית המשפט של אנשים עם מוגבלויות שלא עברו מבחן משפטי של כשירות (Cadwallader et al., 2018). אנו טוענות כי כאשר שופטים רואים באנשים עם מוגבלויות חסרי אחריות בשל הבאת ילדים לעולם (כמו בתיק 10791/05), ומנסים להגבילם באמצעות ביקורת בהניחם שיש סכנה שילדים אלו ירשו את מוגבלויות הוריהם, הם פוגעים בזכותם להורות ולקשר עם ילדיהם.

הורים עם מוגבלויות נאבקים בחששות של אחרים מפני ההשפעה השלילית של מוגבלויותיהם על ההתפתחות, האינטליגנציה ויכולת ההבנה של ילדם (Frederick, 2015; Gutman, 2007). בתיק 20/85, בת לאם שהתמודדה עם מוגבלות שכלית הוצאה למשפחת אומנה. האם ביקרה את הילדה בקביעות בלשכת שירות הרווחה. לאחר זמן מה הגישו רשויות הרווחה תביעה בבקשה לבית המשפט להכריז על הילדה בת-אימוץ. בפסיקת השופטים צוטט דוח המומחה שהעריך את היכולת ההורית והצביע על חשש לנזק שהורים עם מוגבלויות כאלה עלולים לגרום לילדם:

ההורים הביולוגיים אינם מסוגלים לקבל על עצמם חובות כלפי הקטינה, ובנוסף לכך יש סיכון גבוה, שיפריעו במהלך החינוך של הילדה בגלל הפרעותיהם ומגבלותיהם [...]. אין מנוס מהפרדה מוחלטת בין הילדה לבין ההורים הביולוגיים וממסירת הילדה

בהקדם האפשרי להורים מאמצים, בצורה המקובלת, בלי שום התערבות של ההורים הביולוגיים (עמ' 340).

סלידה שיפוטית מהורים עם מוגבלויות באה לידי ביטוי בניסיונות לטשטש את השורשים הגנטיים של הילדה באמצעות קביעת הסדר של אימוץ סגור, ולהצדיקה בכך שהכרת ההורים עלולה לפגוע ברווחתו של הילד. לכן השימוש באימוץ סגור כדי לנרמל את היחסים המשפחתיים של הילד במשפחה חדשה "תקנית" נעשה לא רק כאשר הורים מתמודדים עם מחלת נפש, כפי שמציע הציטוט לעיל, אלא שהוא גם כלי להרחקה ולטשטוש השורשים הגנטיים של הילד כאשר ההורים הם בעלי אינטליגנציה נמוכה.

תפקיד השופטים כאוכפי הצדק

המקרה הבא מדגיש את התפקיד החשוב ששופטים יכולים למלא כאוכפי צדק עבור בעלי ובעלות דין מוחלשים. בע"א 9/78 שנדון בבית המשפט העליון לערעורים בעניינה של אם שהתמודדה עם מוגבלות שכלית ונאבקה לשמור על קשר עם בנה הקטין, סירב השופט אלון להתייחס למוגבלות כאל פתולוגיה השוללת יכולת הורית, בניגוד לעמדה שהוצגה בעדויות המומחים. בתגובתו לתצהירים שהגישו עובדת סוציאלית ומנהלת המוסד שהילד שהה בו, נמנע השופט אלון במפורש מלהתייחס למוגבלותה של האם, וקבע כי היא אינה רלוונטית לסוגיה המרכזית, דהיינו, יכולתה לעמוד בהתחייבויותיה כלפי ילדה:

רבות מדובר בתצהיריהן של הגב' יונגרייז ובן-יעקב בדבר רמתה השכלית של המערערת. בדבריהן היא מתוארת כבעלת הבנה מוגבלת שאינה מבינה צרכים של ילד ואינה מסוגלת לחנכו [...] לפנינו הופיעה המערערת והתרשמנו כי אינה מחוננת במיוחד, אך חס לנו מלהביע כל דעה שהיא ומלקבוע כל ממצא שהוא על סמך מראה עיניים חטוף בלבד. ומה גם שאין דבר זה מעלה או מוריד לגבי השאלה העיקרית – הלוא היא מידת ההימנעות מקיום חובותיה כלפי הקטין (עמ' 659).

השופט מתח ביקורת על התעקשותם של העובדים הסוציאליים לתאר בתצהיריהם את האם כבעלת הבנה מוגבלת והפרעה נפשית קשה. אף שתיאור זה לא נתמך בדיווחים רפואיים, העובדת הסוציאלית עדיין הטילה ספק בחוסר יכולתה לטפל בבנה. עוד היא דיווחה כי "ביקוריה [של האם] נמשכים כרבע שעה ואין להם כל משמעות עבור הילד" וכי הוא "לא עושה רושם של קשר רגשי כלשהו" (עמ' 657).

השופט דחה את עדותה השלילית של העובדת הסוציאלית וסנגר על האם. הוא תיאר את תנאי החיים הירודים שבהם חיה, והעריך את המאמצים העצומים שעשתה כדי להיטיב עם בנה:

מה הן נסיבותיו של העניין לפנינו, מבחינת קיום חובותיה של המערערת כלפי בנה הקטין? המערערת גידלה את בנה בחודשיו הראשונים, הביאה אותו לטיפת חלב וטיפלה בו כטפל אם בבנה. מאחר שגרה בחדר שאינו ראוי למגורי תינוק, הכניסה אותו למוסד של ויצו. מאז שהכניסו למוסד ביקרה אותו שם מדי שבוע בשבוע, ומדי פעם בפעם לקחה אותו לביקור בביתה. במצבה הכלכלי הקשה, חוסר עבודה קבועה וחוסר

מגורים מתאימים, עשתה אפוא המעוררת כל אשר לאל ידה כדי לשמור ולטפח יחסיה כאם עם בנה הקטין. האם זוהי אדישות ולא-אכפתיות של האם לגורל ילדה, והלזאת ייקרא שהאם נמנעה דרך קבע מלמלא חובותיה כלפי בנה? האם ביקוריה הקבועים והמתמידים אצל בנה אין בהם כדי להביאנו למסקנה ההפוכה של דאגת אם לגורלו של הילד ולשלומו, ושהיא אכן מילאה דרך קבע חובותיה של אם כלפי בנה, באותן נסיבות שהיו, היא ובנה, מצויים בהן? (עמ' 662).

למרות מגבלותיה הנפשיות של האם, גם היא העידה בפני בית המשפט, ועדותה הבליטה את הפער בין מערכת היחסים שטיפחה עם בנה לבין היחס המזלזל של העובדת הסוציאלית ושל שאר גורמי הרווחה באותו קשר. היא הביעה רגשות עזים כלפי בנה והכריזה על סירובה לוותר עליו. לאחר שהתרשם מעדותה של האם, השופט דחה את עמדת העובדת הסוציאלית ושאל: "איך אפשר להבין את הדברים העלומים האלה?" השופט הוסיף כי גם אימהות שאינן "הדמות האידיאלית למתן חינוך מתאים" זכאיות להיות אימהות.

השופט סירב לאמץ את ההנחה שאם בעלת אינטליגנציה נמוכה חסרה יכולת הורית. יתרה מכך, הביקורת שלו ממחישה את המרחק בין העובדות הסוציאליות לבין האימהות הפגיעות הן מטפלות בהן, ושזקוקות לתמיכתן. עוד עולה כי השופט ייחס את תנאי החיים הירודים של האם לעוני המובנה שאימהות עם מוגבלות נאבקות בו, והסיר ממנה את האשמה.

שופט אחר בתיק זה הצטרף לאותה הדעה, ופתח את פסיקתו בציטוט תצהיר של מנהל המוסד שהילד שהה בו. "התנהגותה של האם מוזרה, ילדותית ובלתי הולמת אדם נורמלי". שופט זה התייחס להטיות השליליות הרווחות כלפי הורים עם מוגבלות קוגניטיבית או נפשית, וטען כי אם הורה מעוניין לגדל את ילדו, אך עקב מחלה אין לו היכולת הפיזית והנפשית לעשות זאת, על מקבלי ההחלטות להקל על סבלו ולמצוא פתרון שאינו מנתק את היחסים ביניהם. השופטים החליטו לקבל את הערעור של האם, לבטל את הכרזת האימוץ, ולהחזיר את הדיון לבית המשפט המחוזי כדי שיקבע היכן ישהה הקטין – באומנה או ברשות אימו. שופטי העליון קבעו כי עד להחלטת בית המשפט המחוזי, האם תיפגש עם בנה אחת לשבוע במקום שהוא מתגורר בו.

פסק הדין בתיק 28/16, שניתן בבית המשפט לענייני משפחה, הוא דוגמה נוספת לפסיקה פרוגרסיבית, שכן באופן החורג מן הכללים הפרוצדורליים, הוא גיבש אפשרות של הסדר אימוץ לאב שסבל בילדותו מהתעללות מינית והתמודד עם הפרעה אקסהיביציוניסטית ונטייה להתנהגות מינית בלתי הולמת שפגעו ביכולתו לתפקד כראוי. במהלך השנתיים שקדמו לדיון לא היה לאב כל קשר עם בתו, הוא לא סיים טיפול בהצלחה והיה מעורב בפלילים. בנסיבות כאלה, היה קשה להצדיק את חידוש הקשר שלו עם הבת. אף על פי כן, השופט גביון התמקד בהיבטים החיוביים:

מהחומר שהובא בפניי, עולה סיפור חייו הטרגי של המשיב הכולל קשיים חברתיים ולימודיים מגיל צעיר, אונס אלים שעבר בגיל 12 שנים, קשיי הגירה וכניסה למעגל ההתמכרות והעבריינות. היותו של המשיב נפגע עבירת מין בעצמו, יש בו כדי ליתן הסבר פסיכולוגי להתמכרויותיו ולהתנהגותו המינית הפסולה. אכן לא ניתן להישאר

אדיש לסיפור חייו הטרגי של המשיב, כפי שלא ניתן להתעלם מרצונו להשתקם (הגם שטרם תורגם למעשה ונבחן בחלוף הזמן) ומאהבתו ומגעוועיו הכנים לבתו (עמ' 20).

אף שהשופט קבע אימוץ סגור, הקביעה לא היתה סופית ומוחלטת, כמקובל, אלא שהחלטתו התקדימית אפשרה לצדדים לפתוח מחדש את התיק בבית המשפט ולבקש את פתיחת האימוץ אם האב ישתקם והבת תחפוף בקשר כזה. פסיקתו האופטימית והחריגה של השופט יצרה באב מוטיבציה חסרת תקדים לדאוג לעצמו, ויש בה משום תמריץ לשיקום ותקווה לעתיד.

סקירת כל פסקי הדין במחקר של רוטלר העלתה כי חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלויות, התשנ"ח-1998 הוזכר רק בשישה פסקי דין מתוך ככל החלטות האימוץ שפורסמו, ורק שניים מהם דנו בהכרזת אימוץ של ילדים להורים עם מוגבלויות (רוטלר, 2020), מה שמצביע על כך שהחקיקה לא השתרשה בפסיקה.

דיון ומסקנות

המקרים שניתחנו לעיל מדגימים טווח של תפיסות ביקורתיות בדבר חוסר היכולת של הורים עם מוגבלויות. הקולות העולים מפסקי הדין משקפים את האיום והסיכון המיוחדים להורים עם מוגבלויות, ואת חוסר האמון ביכולתם לטפל בילדיהם, כפי שעלה גם מסקירת הספרות. מצאנו גם כי באימהות ובאבות עם מוגבלויות נתלות ציפיות מגדריות שונות. ניתוח תוכן ביקורתי של פסקי דין בהליכי אימוץ כפי בישראל כמקרי בוחן מדגים תפיסות מגוונות של שופטים, אנשי רווחה ואנשי מקצוע בתחום הטיפול בנוגע ליכולתם של הורים עם מוגבלויות לגדל את ילדיהם. תפיסות אלו עולות מהנימוקים שהובילו לפסקי הדין באימוץ כפוי. הממצאים הראו כי בשיח המקצועי של מומחי הבריאות ואנשי הרווחה, שדעותיהם בנוגע להורים מוגשות לבית המשפט והמלצותיהם מתקבלות בדרך כלל, הוצגו ההורים עם המוגבלויות כ"אחרים", "פתולוגיים", וכסיכון לילדיהם. עם זאת, הראינו במחקר הנוכחי כי גישה ביקורתית-שיפוטית של שופטות ושופטים כלפי העמדות המקצועיות, והתרשמות הבלתי אמצעית שלהם מההורים, עשויות לנטרל את ההטיות השליליות כלפיהם.

כאשר מדובר בהורים שהתמודדו עם מחלות נפש, המוגבלות הנפשית שלהם – ובמיוחד של האימהות – נתפסה כקטסטרופה מוחלטת. המוטיבציה שלהם להיאבק על גידול הילד נתפסה כרצון אגואיסטי שאינו נתון לשיקול דעת בוגר, ואף כדרך להשתמש בקטין לתיקון חוויות הילדות ולריפוי בעיותיהם האישיות. נוסף על כך, באופן שהוא ייחודי לאימהות עם מוגבלויות, אנשי המקצוע התייחסו למראה הפיזי של אם שנראתה "מוזרה" או "מרושלת", כאילו למראה החיצוני יש קשר כלשהו ליכולת ההורית. התיאורים המובחנים מגדרית בהליכי הוצאת ילדים מהבית נחקרו, וידוע כי אימהות מתוארות בדוחות של עובדות סוציאליות בצורה ביקורתית ושלילית בשכיחות גבוהה יותר מאבות, בפרט כאשר הן מתמודדות עם מוגבלות נפשית, ותוך שימוש מרובה בתיאורים כגון "מוגבלות", "חסרות יכולת הפנמה" ו"בלתי כשירות". אבות, לעומת זאת,

מתוארים כ"חלשים" ו"פאסיביים" (Davidson-Arad et al., 2008). תפיסות אלו עשויות להסביר את היחס המובחן של המומחיות והמומחים מתחום הטיפול ובריאות הנפש כלפי אימהות, לרבות המראה החיצוני שלהן, שעלה מהמקרים שהודגמו במחקר הנוכחי, כדה-לגיטימציה להורות ה"פגומה" שלהן. האבות לעומתם נתפסים כשוליים, פאסיביים, חסרי משמעות עבור הילדים, ועל כן לא נבחנת הטובה האפשרית לילדים משימור הקשר עימם בנפרד מהאם. מחקר על אימהות עם מוגבלות פיזית מראה שסימני מוגבלות גלויים (כגון שימוש בכיסא גלגלים) מגבירים את השיפוט החברתי ואת התפיסה ולפיה כושר ההורות שלהן פגום, גם כאשר המוגבלות אינה פוגעת ביכולת לטפל בילדים (Shpigelman & Karlinski Argi, 2024).

ההתייחסות למוגבלות כהורשה גנטית מסוכנת – כפי שהראינו בפסקי דין שסירבו לפתוח אימוץ מחשש ש"יתבגרו שמא יהיו כמותם" (לעיל פסק דין 20/85, עמ' 18) – מצביעה על הזהוד של אידאולוגיה אאווגנית המבקשת למחוק את שושלת המוגבלות. מאחר שהמשפט אינו נייטרלי ובכוחו לעצב את מציאות חייהם של אנשים שעליהם הוא פועל (מאוטר, 2008), יש לבחון בכל מקרה לגופו אם וכיצד ניתן לסייע להורה לממש את הורותו באופן המותאם לצרכיו ולצורכי ילדו (רוטלר, 2019; Powell et al., 2020).

הדין בפסקי הדין חושף כי הורות עם מוגבלות מתוארת כניגוד לאוטונומיה – אידיאל שמקבל לגיטימציה כאשר מדובר בנשים מהמעמד הבינוני-גבוה אך לא כאשר מדובר בנשים עם מוגבלויות. המערכת דורשת מהורים עם מוגבלות "מסוגלות מלאה" – שאינה נדרשת מהורים אחרים. כך למעשה ננקטת הפליה מבנית במסווה של דאגה ל"טובת הילד" (Booth et al., 2005; Daniels, 2019).

זאת ועוד, המקרים שנבחנו הדגימו תפיסות מגדריות בדבר התפקידים והאחריות המיוחסים לאימהות ולאבות. בולטת התפיסה ולפיה האבות משניים לאימהות, וייתכן שהם מושפעים ממצבן הנפשי ומתפקודן הירוד. לאור זאת, גם כאשר מצבו של האב ותפקודו היו טובים יותר מאלה של האם, לא היה סביר שהוא יקבל לבדו משמורת על הילד, ושהוא יוכרז בר-אימוץ רק כלפי האם. ממצא זה מוסבר במחקר כתפיסה ברורה של אנשי הטיפול את ההורות של הורים – ובפרט של אימהות עם מוגבלויות, הנתפסות כמי שאינן מסוגלות להורות טובה דייה – כאיום על מודל האימהות האינטנסיבית, שכן זו דורשת טיפול ופיקוח ללא סייג, וכמי שעשויות לחשוף את הילדים לסיכון, כאב וסבל. האבות נדחקים לקרן זווית בשל תפיסתם השולית והחשיבה שהם לא יוכלו ולא ירצו לגדל את הילד לבדם (Frederick, 2015).

המחקר הנוכחי מוסיף ומאיר את ההשלכות של תפיסות אלו על הליכי אימוץ ילדים, ואת השפעותיהן המוחלטות והסופיות על הקשר הורה-ילד. המחקר מדגים כיצד הערכת ההורים וקבלת ההחלטות ממוקדות בבעיית ההתנהגות של ההורה ולא בטיפול במחוללי הבעיה: המוגבלות הדורשת יחס ייחודי, והעוני שנלווה למוגבלויות ומצטלב עימה. התוצאה היא תמיכה מדינתית מועטה ביותר באבות עם מוגבלויות, המובילה להכרזת הילדים בני אימוץ ללא קשר עם האב, כפי שהודגם במקרה שלעיל.

חשוב לציין את הביקורת של בית המשפט הישראלי כלפי אב שהתמודד עם מחלת נפש, על כך שהביא לעולם ילד נוסף. השופט ראה בכך אקט של פזיזות, והצביע על הסיכון ליצירת ילד חולה כמוהו באופן שהדהד תפיסה אאווגנית הדוגלת בהגבלת ההולדה של אנשים עם מוגבלויות. הדברים בולטים ביתר שאת בהקשר של התרבות הישראלית, המקדשת הולדת ילדים ומחוזקת על ידי מדיניות פרו-נטליסטית (Zafran & Hacker, 2019; Hashiloni-Dolev, 2006), אך מדגישה את חשיבות הילד "המושלם" (קרן-אייל, 2008).

אימוץ כפוי פותר פרדוקס זה באמצעות "הפרדה" של הקשר הגנטי והמשפחתי בין הילד לבין הוריו הביולוגיים, ויוצר חיבורים חדשים להורים "בריאים" ו"נורמטיביים". לפי גישה זו, הגנאלוגיה של ההורים עם המוגבלויות נמחקת כדי להסיר עדות ל"שושלת הלקויה" של הילד. במקרים שנדונו, השופטים דחו את טענות ההורים ואת רצונותיהם וקיבלו את המלצותיהם של העובדים הסוציאליים ומומחי בריאות הנפש. יתרה מכך, פסקי הדין שנדונו מדגימים גישה מורכבת ולפיה אסור לחשוף ילדים להורים כאלה, שמא ההיכרות עימם תפגע בהערכתם העצמית, שכן הם יחשבו כי הם עתידים להידמות להם בבגרותם.

פערי מעמד ופערי ייצוג בין ההורים, שהם שחקנים חד-פעמיים בבית המשפט, לבין העובדות הסוציאליות, שהן שחקניות חוזרות וותיקות, לצד כוחן של האחרונות לכוון את מהלך חייו וגורלו של אדם אחר הנתון לטיפולן, משמשים כלי בידי מי שבידיהן הכוח להתייחס לאימהות לאור אמונתן. אימהות שאינן עומדות בסטנדרט של טיפול אימהי הדורש תכנון, יכולת ארגון, חשיבה צלולה ואינטליגנציה "סבירה" נתפסות כמי שאינן מסוגלות לספק את צורכי הילדים, ומסווגות כבלתי כשירות. אכן, ילדים שגודלו על ידי הורים עם מוגבלויות נוטים להיחשף יותר לתנאי חיים מורכבים. נוסף על צורכיהם המיוחדים, הורים כאלה חסרים משאבים וחיים בדרך כלל בעוני. ברור לכל כי ילדים זכאים לחיות בסביבה בטוחה ובריאה ולקבל טיפול ותמיכה מהוריהם. עם זאת, לעמדות השליליות המבוססות על הנחה אפריורית של "חסור מסוגלות" יש בסיס אמפירי מועט (Lyndsey, 2020). לפעמים הסכנה המיוחדת להורים כאלה היא הרבה יותר קיצונית מהיכולות של הורים אלו בפועל. עם זאת, רשויות הרווחה נוטות יותר להתערב ולהוציא ילדים ממשמורתם לצמיתות, ובתי המשפט ואנשי המקצוע מתעלמים מההשפעה שיש לניתוק הקשר על רוחת ההורים (White, 2015–2016). מצב זה מצביע על כוחן של רשויות הרווחה ובתי המשפט על ההורים הביולוגיים, ומעלה שיקולים כבדי משקל באשר לתפיסת הקשר שבין הורים עם מוגבלויות לבין ילדיהם.

על אף הממצאים הללו, היו גם כמה מקרים מעודדים שבהם שופטים מתחו ביקורת על המלצות המומחים. הם הדגישו דווקא את התרומה של ההורים לרווחת הילד, ובזכותה החליטו לפסוק לטובת ההורים. בביקורת שמתחו על הערכות אנשי המקצוע, גם כאשר הדבר היה מעבר לתחום מומחיותם המשפטית, הדגישו שופטים אלו את תפיסתם המוטעה של המומחים כלפי הורים עם מוגבלויות, והורו לעובדים הסוציאליים להדריך את ההורים ולתמוך בהם כדי שיוכלו לממש את הורותם. מקרים אלו שופכים אור על המחסור במשאבים המוקצים להורים פגיעים עם מוגבלויות,

ועל הצורך שעובדות סוציאליות ינקטו טיפול רגיש המותאם למוגבלות הספציפית. יתרה מכך, מסקירת מחקרים עלה כי ילדים להורים עם מוגבלות שכלית גדלו להיות בוגרים עם רווחה נפשית, חוסן והצלחה, כך שאין קשר בין המוגבלות של ההורה להשפעה שלילית על הילדים, ולגורמים סביבתיים יש השפעה רבה יותר עליהם (Albert & Powell, 2020; Lanci, 2018).

לסיכום, מחקר זה מצביע על כך שהורות עם מוגבלויות מורכבת אף יותר ממה שמשותקף בתפיסותיהם של שופטים, עובדי רווחה ומומחי בריאות, כפי שנחשף בניתוח של פסיקות בתי המשפט. הורים אלה נתפסים כמי שאינם יכולים לספק באופן עצמאי את צורכי ילדם, ובכל זאת הם אינם נחשבים זכאים לסיוע של רשויות. גישה שיפוטית המדגישה את האחריות של רשויות הרווחה לספק שירותי הכוונה ותמיכה להורים עם מוגבלויות עשויה לשפר את רווחתם של הורים וילדים גם יחד (Lorr, 2022; Suarez et al., 2016).

סיכום והמלצות

ממצאי המחקר מראים כי אנשי מקצוע בתחום הבריאות והרווחה מציגים הורים עם מוגבלויות כסיכון לילדיהם, ובכך מסכנים את הגדרתם כהורים בעלי כשירות מספקת לגדל את ילדיהם. עם זאת, גישה שיפוטית ביקורתית עשויה לנטרל הטיית אלה. חשוב לאפשר סוגי הורות שונים ולהכיר בהם, ולדאוג לתמיכה מתאימה של מערכות הרווחה, החינוך והבריאות בהורים עם מוגבלויות. יש להפעיל יותר גמישות בבחינת התפקוד ההורי של ההורים עם מוגבלויות, ולהציע הסדרי אימוץ מגוונים כמו אימוץ פתוח או משמורת ארוכת טווח. יש להבטיח כי מקבלי ההחלטות יאתגרו את תפיסותיהם המוטות ויפעלו להבטחת כבוד האדם של הורים עם מוגבלויות.

בהיעדר מנגנונים מוגדרים של מדיניות רווחה וטיפול בהורים עם מוגבלויות שיש חשש רב כי תפקודם לקוי, נמנעת מהם הזכות להורות בשל תפיסות חברתיות-תרבותיות-מגדריות בנוגע למוגבלויות. הוצאת ילדים מחזקתם היא פתרון "חסכוני" למדינה, לצד הרצון לסיים את ההליך ולמצוא פתרון משפחתי לילדים. מן הדברים עולה כי לא מושקעים די משאבים בתמיכה משמעותית יותר בהורים אלו. התייחסות מובחנת לפי סוג המוגבלות, מידת התפקוד של שני ההורים יחד ושל כל אחד מהם לחוד, התמיכה הנדרשת כדי לשפר את היכולות ההוריות, ומתן משקל נאות לחשיבות שיש לשימור הקשר בין ההורה לילד עבור שני הצדדים, כל אלה עשויים לסייע להורים עם מוגבלויות בתפקודם ההורי ולקדם את רווחתם, בלי לפגוע ברווחת הילדים ואף לשפר אותה.

אנו ממליצות על גישה גמישה יותר לבחינת התפקוד של הורים עם מוגבלויות. ניתן להגדיר הורות עם מוגבלויות לא רק על פי הסיכונים והחסרונות הטמונים בה, אלא לבחון גם את היתרונות הפוטנציאליים הטמונים בה עבור ההורים והילדים. הורות עם מוגבלויות מסירה את מעטה הסודיות משורשיו של הילד, שמחקר זה הדגים את העמדות המבקשות להסתירם; היא מאפשרת טיפול ואחריות הדדית גם כאשר הילדים והוריהם חיים בנפרד ו/או מקבלים סיוע

מאנשי טיפול. ואכן, חוקרים גילו לאחרונה שהורים עם מוגבלויות מתפקדים טוב יותר כאשר הם מקבלים סיוע והכוונה (Augsberger et al., 2021). אין ספק כי מחויבותה של המדינה כלפי אנשים המצויים על פני מנעד של הצטלבויות של מגדר-מעמד-בריאותי-חברתי-כלכלי ומוצא אתנו-לאומי צריכה להתבטא בדאגה למימוש זכויותיהם של הורים מקבוצות פגיעות.

מקורות

- אמ"ץ (משפחה ב"ש) 28/16 **היועץ המשפטי לממשלה נ' פלוניס** (פורסם בנבו, 12.3.2018).
- אמ"ץ (משפחה ת"א) 52364-12-16 **היועץ המשפטי לממשלה נ' רקפת** (פורסם בנבו, 20.3.2018).
- אמ"ץ (משפחה ת"א) 30012-09-17 **היועץ המשפטי לממשלה נ' פלונית** (פורסם בנבו, 14.4.2019).
- בן-דוד, ו' (2010). **ניתוח מדיניות שיפוטית-ערכית בפסקי דין העוסקים באימוץ ילדים בישראל** [חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה"]. האוניברסיטה העברית בירושלים.
- בע"מ 10791/05 **פלוני נ' היועץ המשפטי לממשלה** (פורסם בנבו, 9.2.2006).
- גיליגן, ק' (2016). **להצטרף להתנגדות** (ד"ג פלג, תרגום). הקיבוץ המאוחד.
- גרופר, ע', שניידר, א' וגילת, מ' (עורכים) (2021). **חינוך חוץ-ביתי ופנימייתי: אסופת מאמרים המבוססת על הרצאות שניתנו בקונגרס העולמי לחינוך פנימייתי של ארגון FICE שהתקיים בישראל באוקטובר 2019**. עמותת אפשר.
- דהאן-כלב, ה' (2006). פמיניזם מזרחי, פוסט-קולוניאליזם וגלובליזציה. **תרבות דמוקרטית**, 10, 161–135.
- חוק אימוץ ילדים**, התשמ"א-1981.
- מאוטר, מ' (2008). **משפט ותרבות**. בר-אילן.
- מאסס, מ' (2008). תינוק על פרשת דרכים – המחלוקת לגבי משמעות האימוץ: הערה על פסק הדין בע"מ 377/05 פלונית ופלוני ההורים המיועדים לאימוץ הקטין נ' ההורים הביולוגיים. **עיוני משפט**, לא, 260–219.
- ע"א 9/78 **פלוניס נ' היועץ המשפטי לממשלה**, פ"ד מ(2) 337 (1986).
- ע"א 711/88 **פלוניס נ' היועץ המשפטי לממשלה** (פורסם בנבו, 31.12.1988).
- ע"א 20/85 **פלוניס נ' היועץ המשפטי לממשלה**, פ"ד מג(4) 468 (1989).
- ע"א 437/85 **פלוניס נ' היועץ המשפטי לממשלה**, פ"ד מד(3) 18 (1990).
- ע"א 3236/90 **פלוניס נ' היועץ המשפטי לממשלה**, פ"מ מה(3) 460 (1991).

עמ"צ (מחוזי חי) 39236-04-16 **פלונית הקטינה נ' היועץ המשפטי לממשלה** (פורסם בנבו, 26.5.2016).

עמ"ש (מחוזי ת"א) 3/14 **פלונית נ' היועץ המשפטי לממשלה** (פורסם בנבו, 9.2.2015).

פרידגוט-נצר, ל' (2008). השופט כפרשן: מהלכה למעשה. **קריית המשפט**, ז', 3–59.

קרקו-אייל, נ' (2008). מי ילד מושלם של אמה? הרהורים בעקבות פסק הדין בעניין סידי. **המשפט**, 13, 489–469.

רוטלר, ר' (2018). אימהות ישראלית וטכנולוגיות פריון בראי זכויותיהן של נשים עם מוגבלויות. **ביטחון סוציאלי**, 103, 67–92.

רוטלר, ר' (2019). **הזכות להורות של אנשים עם מוגבלויות נפשיות ושכליות-התפתחותיות: תפיסה חלופית של "הורות" כאמצעי לקידום זכויות** [עבודת גמר לקבלת התואר "מוסמך האוניברסיטה"]. אוניברסיטת בר-אילן.

רוטלר, ר' (2020). "עצמאות ותלות" ביחסי טיפול בין הורים וילדיהם בראי זכויותיהם של הורים עם מוגבלויות. **מחקרי משפט**, לב, 1179–1200.

רוטלר, ר' ואפרתי, י' (2021). **הזכות להורות של אנשים עם מוגבלות בישראל: תמונת מצב והמלצות לכיווני פעולה**. נציבות שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות, משרד הרווחה והביטחון החברתי. https://www.gov.il/he/pages/parenthood_right_report

שפיגלמן, כ"נ (2015). קולן של אמהות עם מוגבלות פיזית. **עיונים בשפה וחברה**, 2–1, 184–199.

Abramovitz, M. (2006). Welfare reform in the United States: Gender, race and class matter. *Critical Social Policy*, 26, 336–364. <https://doi.org/10.1177/026101830606258>

Albert, S. M., & Powell, R. M. (2020). Parents with disabilities: Barriers to family life and parenting support. *Rehabilitation Psychology*, 65, 211–221.

Albert, S. M., & Powell, R. M. (2023). Supporting disabled parents and their families: Perspectives and recommendations from parents, attorneys, and child welfare professionals. *Journal of Public Child Welfare*, 15, 529–559. <https://doi.org/10.1080/15548732.2020.1751771>

Albert, S. M., Powell, R. M., & Rubinstein, J. (2021). Barriers and solutions to passing state legislation to protect the rights of parents with disabilities: Lessons from interviews with advocates, attorneys, and legislators. *Journal of Disability Policy Studies*, 33, 15–24. <https://doi.org/10.1177/10442073211006394>

Augsberger, A., Zeitlin, W., Rao, T., Weisberg, D., & Toraif, N. (2021). Examining a child welfare parenting intervention for parents with intellectual disabilities. *Research on Social Work Practice*, 31, 65–74. <https://doi.org/10.1177/1049731520958489>

- Bailey, M., & Mobley, I. A. (2019). Work in the intersections: A black feminist disability framework. *Gender & Society*, 33, 19–40.
<https://doi.org/10.1177/0891243218801523>
- Balderas, A. (2018). The variability of schizophrenia and its effects on procreational autonomy. *Southern California Interdisciplinary Law Journal*, 28, 473–497.
- Ben-David, V. (2012). Examining the judicial voice from a non-legal perspective: An analysis of non-legal references by courts to the family story in cases of compulsory child adoption in Israel. *Children and Youth Services Review*, 34, 1796–1804. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2012.05.010>
- Ben-David, V. (2021). Associations between parental mental health and child maltreatment: The importance of family characteristics. *Social Sciences*, 10(6), 190–203. <https://doi.org/10.3390/socsci10060190>
- Ben-David, V., & Enosh, G. (2021). Motherhood and maternal fitness of mothers whose parental rights were terminated in Israel: The importance of sexual heteronormality and legitimacy. *Sex Roles*, 84, 599–609.
<https://doi.org/10.1007/s11199-020-01189-z>
- Booth, T., Booth, W., & McConnell, D. (2005). The prevalence and outcomes of care proceedings involving parents with learning difficulties in the family courts. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 18, 7–17.
<https://doi.org/10.1111/j.1468-3148.2004.00204.x>
- Buck v. Bell*, 274 U.S. 200 (1927).
- Cadwallader, J. R., Spivakovsky, C., Steele, L., & Wadiwel, D. (2018). Institutional violence against people with disability: Recent legal and political developments. *Current Issues in Criminal Justice*, 29, 259–272.
- Cahn, N. (2002). Birthing relationships. *Wisconsin Women's Law Journal*, 17, 163–198.
- Callow, E., Buckland, K., & Jones, S. (2011). Parents with disabilities in the United States: Prevalence, perspectives, and proposal for legislative change to protect the right to family in the disability community. *Texas Journal of Civil Liberties and Civil Rights*, 17, 9–42.
- Christopher, K. (2012). Extensive mothering: Employed mothers' constructions of the good mother. *Gender & Society*, 26, 73–85.
<https://doi.org/10.1177/0891243211427700>
- Collins, P. H. (2006). Will the “real” mother please stand up? Race, class and American national family planning. In P. H. Collins (Ed.), *From black power to Hip Hop: Racism, nationalism and feminism* (pp. 297–317). Temple University Press.

- Crenshaw, K. (1991). Mapping the margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of color. *Stanford Law Review*, 43, 1241–1299.
- Daniels, J. N. (2019). Disabled mothering? Outlawed, overlooked and severely prohibited: Interrogating ableism in motherhood. *Social Inclusion*, 7, 114–123. <https://doi.org/10.17645/si.v7i1.1551>
- Davidson-Arad, B., Englechin-Segal, D., & Wozner, Y. (2008). Representations of fathers and mothers in court petitions for dependent minor status for children at risk. *Children and Youth Services Review*, 30, 893–902.
- DeZelar, S., & Lightfoot, E. (2018). Use of parental disability as a removal reason for children in foster care in the US. *Children and Youth Services Review*, 86, 128–134. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2018.01.027>
- Dodson, L. (2013). Stereotyping low-wage mothers who have work and family conflicts. *Journal of Social Issues*, 69, 257–278. <https://doi.org/10.1111/josi.12014>
- Donath, O. (2015). Choosing motherhood? Agency and regret within reproduction and mothering retrospective accounts. *Women's Studies International Forum*, 53, 200–209. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2014.10.023>
- Dorfman, D. (2015). The inaccessible road to motherhood: The tragic consequence of not having reproductive policies for Israelis with disabilities. *Columbia Journal of Gender and Law*, 30, 49–83. <https://doi.org/10.7916/cjgl.v30i1.2726>
- Elliott, M. A. (1999). Telling the difference: Nineteenth-century legal narratives of racial taxonomy. *Law & Social Inquiry*, 24, 611–636. <https://doi.org/10.1111/j.1747-4469.1999.tb00143.x>
- Elliott, S., Powell, R., & Brenton, J. (2015). Being a good mom: Low-income, black single mothers negotiate intensive mothering. *Journal of Family Issues*, 36, 351–370. <https://doi.org/10.1177/0192513X13490279>
- Enosh, G., & Bayer-Topilsky, T. (2015). Reasoning and bias: Heuristics in safety assessment and placement decisions for children at risk. *The British Journal of Social Work*, 45, 1771–1787. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bct213>
- Ertman, M. M. (2015). *Love's promises: How formal and informal contracts shape all kinds of families*. Beacon Press.
- Evenson, E., Rhodes, J., Feigenbaum, J., & Solly, A. (2008). The experiences of fathers with psychosis. *Journal of Mental Health*, 17, 629–642. <https://doi.org/10.1080/09638230701506259>

- Finkelstein, A., & Gross, T. (2024). Insights of people with disabilities regarding barriers to equality and inclusion. *Disability & Society*, 40(3), 773–794. <https://doi.org/10.1080/09687599.2024.2304243>
- Flynn, E., & Arstein-Kerslake, A. (2017). State intervention in the lives of people with disabilities: The case for a disability-neutral framework. *International Journal of Law in Context*, 13, 39–57. <https://doi.org/10.1017/S1744552316000495>
- Frederick, A. (2015). Between stigma and mother-blame: Blind mothers' experiences in USA hospital postnatal care. *Sociology of Health and Illness*, 37, 1127–1141. <https://doi.org/10.1111/1467-9566.12286>
- Gur, A., & Stein, M. A. (2020). Social worker attitudes toward parents with intellectual disabilities in Israel. *Disability and Rehabilitation*, 42, 1803–1813. DOI: 10.1080/09638288.2018.1537382
- Gutman, C. (2007). The challenges and rewards of parenthood: Experiences of disabled parents in Israel. *Disability Studies Quarterly*, 27(4).
- Hashiloni-Dolev, Y. (2006). Between mothers, fetuses and society: Reproductive genetics in the Israeli-Jewish context. *Nashim: A Journal of Jewish Women's Studies and Gender Issues*, 12, 129–150. <https://doi.org/10.2979/NAS.2006.-.12.129>
- Honey A., Miceli, M., & Mayes, R. (2021). Living with mental illness and child removal. *Advances in Mental Health*, 19, 164–175. <https://doi.org/10.1080/18387357.2019.1614884>
- Kay, J. B. (2018). The Americans with Disabilities Act: Legal and practical applications in child protection proceedings. *Capital University Law Review*, 46, 783–818.
- Kilkey, M., & Clarke, H. (2010). Disabled men and fathering: Opportunities and constraints. *Community, Work and Family*, 13, 127–146. <https://doi.org/10.1080/13668800902923738>
- LaLiberte, T., Piescher, K., Mickelson, N., & Lee, M. H. (2024). The overrepresentation of parents with disabilities in child protection. *Children and Youth Services Review*, 158, 107446. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2024.107446>
- Lanci, M. (2018). In the child's best interests? Rethinking consideration of physical disability in child custody disputes. *Columbia Law Review*, 118, 875–916.
- Lee, O. E. K., & Oh, H. (2005). A wise wife and good mother: Reproductive health and maternity among women with disability in South Korea. *Sexuality and Disability*, 23, 121–144.
- LeFrançois, B. A. (2012). Distressed fathers and their children: A review of the literature. *International Journal of Social Psychiatry*, 58, 123–130.

- Lightfoot, E., Hill, K., & LaLiberte, T. (2010). The inclusion of disability as a condition for termination of parental rights. *Child Abuse and Neglect*, 34, 927–934. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2010.07.001>
- Lorr, S. H. (2022). Unaccommodated: How the ADA fails parents. *California Law Review*, 110, 1315–1374.
- Lund, M. L., & Nygård, L. (2012). Everyday challenges for mothers with spinal cord injury: A qualitative study. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 14, 215–231. DOI: 10.1080/15017419.2012.692708
- Lyndsey, H. (2020). *The well-being of youth brought up by parents with disability: A longitudinal population-based study*. [Unpublished doctoral dissertation]. University of Alberta.
- Margolin, D. (2007). No chance to prove themselves: The rights of mentally disabled parents under the Americans with Disabilities Act and state law. *Virginia Journal of Social Policy and the Law*, 15, 112–189.
- Mayes, R., Llewellyn, G., & McConnell, D. (2011). “That’s who I choose to be”: The mother identity for women with intellectual disabilities. *Women’s Studies International Forum*, 34, 112–120. DOI: 10.1016/j.wsif.2010.11.005
- McCammon, H. J., & Beeson-Lynch, C. (2021). Fighting words: Pro-choice cause lawyering, legal-framing innovations, and hostile political-legal contexts. *Law and Social Inquiry*, 46, 599–634. doi:10.1017/lsi.2020.33
- Pini, B., & Conway, M. (2017). Masculinity and fathering in the lives of rural men with a disability. *Journal of Rural Studies*, 51, 267–274. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2016.12.005>
- Porter, N. B. (2018). Mothers with disabilities. *Berkeley Journal of Gender, Law & Justice*, 33, 75–110.
- Powell, R. M. (2023). Legal abelism: Systematic review of state termination of parental rights laws. *Washington University Law Review*, 101, 423–500.
- Powell, R. M., & Albert, S. M. (2021). Barriers and facilitators to compliance with the Americans with Disabilities Act by the child welfare system: Insights from interviews with disabled parents, child welfare workers, and attorneys. *Stanford Law and Policy Review*, 32, 119–178.
- Powell, R. M., Parish, S. L., Mitra, M., Waterstone, M., & Fournier, S. (2020). The Americans with Disabilities Act and termination of parental rights cases: An examination of appellate decisions involving disabled mothers. *Yale Law & Policy Review*, 39, 157–217.

- Prilleltensky, O. (2003). A ramp to motherhood: The experiences of mothers with physical disabilities. *Sexuality and Disability*, 21, 21–47.
<https://doi.org/10.1023/A:1023558808891>
- Reupert, A., & Maybery, D. (2016). What do we know about families where parents have a mental illness? A systematic review. *Child & Youth Services*, 37, 98–111.
<https://doi.org/10.1080/0145935X.2016.1104037>
- Sasson-Levy, O. (2003). Military, masculinity, and citizenship: Tensions and contradictions in the experience of blue-collar soldiers. *Identities: Global Studies in Culture and Power*, 10, 319–345.
<https://doi.org/10.1080/10702890390228892>
- Shpigelman, C. N., & Karlinski Argi, L. (2024). “Motherhood forced me to cope with my disability”: Identity intersection among mothers with physical disabilities. *Frontiers in Psychology*, 15, Article 1430412.
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1430412>
- Slayter, E. M., & Jensen, J. (2019). Parents with intellectual disabilities in the child protection system. *Children and Youth Services Review*, 98, 297–304.
<https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2019.01.013>
- Stoler-Liss, S. (2003). “Mothers birth the nation”: The social construction of Zionist motherhood in wartime in Israeli parents’ manuals. *Nashim: A Journal of Jewish Women’s Studies and Gender Issues*, 6, 104–118.
- Strier, R., & Perez-Vaisvidovsky, N. (2021). Intersectionality and fatherhood: Theorizing non-hegemonic fatherhoods. *Journal of Family Theory and Review*, 13, 334–346. <https://doi.org/10.1111/jftr.12412>
- Suarez, E. B., Lafrenière, G., & Harrison, J. (2016). Scoping review of interventions supporting mothers with mental illness: Key outcomes and challenges. *Community Mental Health Journal*, 52, 927–936.
<https://doi.org/10.1007/s10597-016-0037-z>
- Tener, D., Sorek, Y., & Schwartz, E. (2018). “I did not know there was another life”: Meanings of life in the out-of-home mothers unit reunification programme. *Child & Family Social Work*, 23, 373–380. <https://doi.org/10.1111/cfs.12425>
- White, B. R. (2015–2016). Termination of parental rights of mentally disabled parents in New York: Suggestions for fixing an overbroad, outdated statute. *Buffalo Public Interest Law Journal*, 34, 1–42.
- Zafran R., & Hacker, D. (2019). Who will safeguard transnational surrogates’ interests? Lessons from the Israeli case study. *Law and Social Inquiry*, 44, 1141–1173. <https://doi.org/10.1017/lsi.2019.6>

נספח: טבלת פסקי דין שניתחו את כשירותם ההורית של הורים עם מוגבלויות

לצורך המחקר נותחו תשעה פסקי דין הנוגעים להכרזה על כשירות הורית והליכי אימוץ כפוי של ילדים להורים עם מוגבלויות. להלן טבלה מסכמת המפרטת את סוג המוגבלות, השתלשלות ההליך המשפטי, והתוצאה המשפטית שנקבעה.

מספר תיק ושנה	תיאור המוגבלות	תיאור ההליך המשפטי	תוצאה משפטית
3/14 (2015)	האם אובחנה כסכיזופרנית; האב ויתר על זכויותיו	ניתוק מיידי לאחר הלידה; בקשת האם להיפרד מהתינוקת נדחתה	אימוץ סגור
9/78 (1986)	האם התמודדה עם מוגבלות שכלית	קשר עקבי עם הילד על אף עוני קיצוני; תיאורים שליליים מצד מומחים	ביהמ"ש דחה את האימוץ והורה לשקול השבת הילד לאם בפיקוח
20/85 (1989)	האם עם שיתוק מוחין; האב עם מוגבלות שכלית והפרעת אישיות	האם תוארה כמוזנחת; המומחים טענו שלא ניתן יהיה למצוא הורים מאמצים לאימוץ פתוח	אימוץ סגור
28/16 (2018)	לאב עבר של התנהגות מינית לא נאותה	האם הסכימה לאימוץ; נקבע שניתן יהיה לפתוח את ההליך מחדש בעתיד במקרה של שיקום	פתרון היברידי: אימוץ עם אפשרות לפתיחה מחדש
437/85 (1990)	שני ההורים עם מוגבלות שכלית	למרות תיאורים שליליים, שיפור ניכר בתפקוד המשפחתי	ביהמ"ש דחה את האימוץ והורה לספק תמיכה סוציאלית
711/88 (1988)	שני ההורים עיוורים	תפקודו של האב עדיף, אך לא נבחנה האפשרות לקשר עימו בנפרד	אימוץ סגור
3236/90 (1991)	שני ההורים עם סכיזופרניה	הומלץ על אומנה עם קשר מתמשך להורים	אימוץ סגור
10791/05 (2006)	שני ההורים עם סכיזופרניה	הילדה גדלה אצל הסבתא והאב; לאחר פטירת הסבתא – חוות דעת שליליות על האב	אימוץ סגור
39236-04-16 (2016)	האם עם הפרעת אישיות גבולית ותפקוד שכלי גבולי	האם ביקשה המשך אומנה, אך ביהמ"ש הורה על הגשת בקשה לאימוץ	אימוץ סגור